

# ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ "ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ.

ΑΘΗΝΑΙ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1942

ΑΡΙΘ. 33.

## Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ

Οι ἀναγνώσταί μας, ὅσοι παρακολουθοῦν τὴν σειράν ἄρθρων πού δημοσιεύονται μετὸν γενικὸν τίτλον «ἡ πεζογραφία μας τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου», θὰ ἐπρόσεξαν κάτι πού εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς νοοτροπίας, ἡ ὁποία εἰς τὴν νεωτέραν λογοτεχνίαν μας ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται: τὴν πνευματικὴν ἀνησυχίαν. Ἡ ἀνησυχία αὕτη ἐμφανίζεται ὑπὸ ποικίλας μορφάς, ἀλλὰ πάντως δίδει τὸν χαρακτηριστικὸν τόνον εἰς τὰ πεζογραφήματα πού ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὴν μεσοπολεμικὴν περίοδον. Καράβια χωρὶς τιμόνι, οἱ τύποι πού ἐμφανίζονται εἰς τὰ δημοσιεύματα αὐτά, θαλασσοδέρνον ἅπ' ἔδω καὶ ἅπ' ἐκεῖ, μετὰ καλὰς ἐν πολλοῖς προθέσεις ἀλλὰ χωρὶς καμμίαν σταθερὰν κατεύθυνσιν, μετὰ σκοποῦς πού προκαλοῦν συμπάθειαν, ἀλλὰ χωρὶς δυνατότητα προσανατολισμοῦ, παιγνίδι τῶν ἀνέμων καὶ τῶν κυμάτων. Καί, ὕστερα ἀπὸ σχέδια καὶ προγράμματα μετὰ ὑποσχέσεις μεγάλας ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ αἰώνια παχειὰ λόγια τῆς ἀνατροπῆς κάθε πνευματικῆς ἀξίας, καταλήγουν κατόπιν, βαρυστημένοι, χωρὶς ὄνειρα καὶ ἐλπίδας, χωρὶς προσορισμὸν καὶ προσδοκίαν, γερασμένοι εἰς τὰ εἴκοσι χρόνια τους, ναυάγια τῆς ζωῆς, γεμᾶτοι ἀνυπομονησίαν διότι ἀργεῖ τὸ τέλος τῆς τραγωδίας πού εἶναι μέσα τους, ὅταν, ἐννοεῖται, δὲν ἐπισπεύδουν οἱ ἴδιοι τὸ τέλος αὐτὸ μετὰ τὴν αὐτοκτονίαν. Μία τραγωδία ἡ ὁποία δὲν εἶναι τραγωδία κατὰ τὸν Ἀριστοτελικὸν ὀρισμὸν, ἀφοῦ τῆς λείπει ἡ κάθαρσις. Ἐνας χαμῶς πού δὲν ἔχει ἀντικείμενον, διότι ἐκεῖνο πού χάνεται ἔχει ἐκ-

μηδενισθῆ πρὶν χαθῆ.

Καὶ αὐτὰ μὲν βεβαίως δὲν ἐμφανίζονται διὰ πρώτην φοράν. Ἄλλ' ἐκεῖνο πού εἶναι χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ θλιβερὸν τέλος κυβερνᾷ τὴν ἀρχήν. Προεξοφλεῖται, τρόπον τινά, τὸ τέλος αὐτό, καὶ κόβει τὰς δυνάμεις κατὰ τὸ ξεκίνημα. Οἱ νέοι πού ἐμφανίζονται εἰς τὰ ἔργα περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται, δὲν ξεκινοῦν κἄν, κυρίως εἰπεῖν. Φωνάζουν βέβαια, ρητορεύουν, ὑβρίζουν πρὸ παντός, ποδοπατοῦν—ζητοῦν τοῦλάχιστον νὰ ποδοπατήσουν—κάθε τι πού ἐμφανίζεται ἐμπρὸς τους σὰν ἀξία καθιερωμένη, ἀλλὰ δὲν ξεκινοῦν μετὰ δυνάμιν ἰδικήν των, μετὰ πεποίθησιν θετικὴν, μετὰ ἰδανικὰ πού πράγματι νὰ τὰ νοιώθουν κατὰβασθὰ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν των, μετὰ αὐτοθυσίαν. Κάτω ἀπὸ τὸν θόρυβον, πού ὑποτίθεται ὅτι συνοδεύει κάτι τὸ σπουδαῖον, κρύπτεται ἓνα ξεκίνημα ἱμιασιόν, ὅταν δὲν ἐμφανίζεται, ἀπλούστατα, ἓνας ὠμὸς ἀρρητισμὸς τῆς χειροτέρας μορφῆς. Ἔτσι εἰς τὴν ζωὴν τῶν τύπων αὐτῶν—τοῦ τύπου τῆς μεσοπολεμικῆς ἑλληνικῆς «διανοήσεως»—τὸ ναυάγιον κυβερνᾷ τὸ ταξίδι, ἡ ἀποτυχία διαπνέει τὸ ξεκίνημα. Καὶ τὸ σύνολον; Μία ἀκαρπὸς ἀνησυχία, ἓνα κενὸν ψυχικόν, τέλος πάντων μιὰ ζωὴ χωρὶς νόημα.

\*

Καὶ ὅμως, δὲν εἶναι χωρὶς νόημα! Δὲν εἶναι χωρὶς νόημα ἡ ἀνησυχία αὕτη καί, μετὰ ὅλον τῆς τὸν ἀρηνητικὸν χαρακτήρα, ἔχει ἓνα νόημα βαθύ, πολύτιμον. Τὴν ἀξίαν τῆς

ἀνησυχίας αὐτῆς θὰ τὴν καταλάβετε, ἂν συγκρίνετε τὴν νοοτροπίαν αὐτὴν τῆς ἀνησυχίας μὲ ἐκεῖνο πού ἐνεφανίζετο ὡς διανοητικὸν καθεστὼς μίαν γενεάν προηγουμένως. Μήπως μᾶς παρίστανε τίποτε ζωντανὸν ἢ «διανόησις» τῆς γενεᾶς ἐκείνης; Μήπως ἐνεφάνισε τίποτε ἄλλο ἀπὸ ναυαγία καὶ συντριμμα ἀξιοθρήνητα; Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τότε αὐτὴ ἢ κατάστασις τοῦ ναυαγίου, τοῦ θανάτου τοῦ πνευματικοῦ, ἐθεωρεῖτο κάτι τὸ φυσικόν. Ἡ βρωμιὰ ἦτο κάτι τὸ αὐτονόητον (καὶ εἶναι ἀκόμη, ἰδίως διὰ τὴν «πετώντι καλάμω» ἐργαζομένη «διανόησις»). Ἡ νέκρα ἢ πνευματικὴ σχεδὸν ἐθεωρεῖτο κάτι τὸ εὐχάριστον καὶ τὸ πολὺ-πολὺ ἐφρόντιζαν νὰ εὔρουν κάποιο κάλυμμα διὰ νὰ συγκαλυφθῇ ἢ γύμνια ἢ πνευματικὴ. Κανεῖς δὲν ἀνησυχούσε, καὶ οἰαδῆποτε διαμαρτυρία, οἰαδῆποτε ἀνησυχίας φωνή, ἐκρούπτετο πίσω ἀπὸ τὸν θόρον τοῦ γέλοιου, τῆς εἰρωνείας, τοῦ πλέον φθινοῦ καὶ ἀνευθύνου σκόμματος. Πάρετε τὴν διανοητικὴν παραγωγὴν τῆς περασμένης γενεᾶς (ἢ τῆς γενεᾶς πού φεύγει) καὶ θὰ τὸ ἰδῆτε.

Καὶ ἡ νεωτέρα γενεὰ ἀνησυχεῖ δι' αὐτό. Μικρὸν τὸ θεωρεῖτε λοιπόν; Δὲν εἶναι καθόλου μικρὸν αὐτό, διότι μὲ αὐτὴν τὴν κατάδηλον ἀνησυχίαν οἱ διανοούμενοι τῆς νεωτέρας γενεᾶς ἤρχισαν νὰ δείχνουν ὅτι,

τέλος πάντων, μολονότι καὶ οἱ ἴδιοι ζοῦν ἀκόμη τὴν ἀρρωστημένην αὐτὴν ζωὴν, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι ἓνα μαζί της. Κάτι τοὺς χωρίζει ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια. Αὐτὸ τὸ κάτι δὲν εἶναι, βέβαια, ἡ ὑγεία. Ἄλλ' εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεσις διὰ νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐξυγιάνσεως.

\*

«Συντριπτικὴ ὁμολογία». Ὁρθότατος ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς τῆς πνευματικῆς ἐξομολογήσεως, πού ἀποτελεῖ τὸ καταστάλαγμα ὅσων ἐγράφησαν εἰς τὴν περίοδον περὶ τῆς ὁποίας πρόκειται. Ἡ ἀπιστία ἢ ὁποία ἀρχίζει νὰ ἀπιστῇ διὰ τὸν ἑαυτὸν της. Ἡ ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως, ἢ ὁποία δὲν εἶναι, βεβαίως, ἀκόμη ἢ θέσις, εἶναι ὅμως κάτι πολὺτιμον, κάτι πού ὁδηγεῖ εἰς τὴν θέσιν. Εἶναι ἀπαρχὴ εἰλικρινείας τοῦ νέου διανοουμένου ἀνθρώπου. Εἰλικρινείας ἐναντι τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ἀπιστος πού ἀρχίζει νὰ ὁμολογῇ εἰλικρινῶς πόσον πόνον φέρει, εἰς τί φρικτὸν θάνατον ὁδηγεῖ τὸ ξερρίζωμα τῆς πίστεως ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Ἔ, λοιπόν, ἀξίζει νὰ τὴν χαιρετήσωμεν τὴν εἰλικρινείαν, τὴν ὁμολογίαν αὐτὴν. Εἶναι, βέβαια, «συντριπτικὴ ὁμολογία» ἀλλὰ, ἂν δὲν μείνῃ στάσιμος εἰς τὸ ἀρνητικὸν σημείον, θὰ γίνῃ καὶ κάτι ἄλλο, ἀπέφωρος ἀνώτερον, θὰ γίνῃ ἢ ὁμολογία πού σώζει.



# τὸ θέατρο τῆς ζωῆς

## ΣΤΟ 20<sup>ο</sup> ΧΙΛΙΟΜΕΤΡΟ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΟ Ζ\*

Ὁ ἥλιος ἔφευγε πίσω ἀπὸ τὸ βουνό, ὄταν τὸ φορητό, ἀδέξια ὠδηγημένο στὴ στροφή, τρακάρισε τὸ εἰκονοστάσι πού παραστέκει στὴ δημοσιά, εἴκοσι χιλιόμετρα πρὶν ἀπὸ τὸ Ζ\*.

Τὸ ἄσπρο εἰκονοστάσι, χτισμένο μὲ σκέτη λάσπη, γκρέμισε σὲ συντρίμμα.

Ὁ σωφὲρ καὶ ὁ βοηθὸς του πέφτουν ἀπάνω στὴ μηχανή γιὰ νὰ δοῦν τὶς βλάβες.

—Μωρὲ τὸ... τί μᾶς ἔκανε!

Ἔπρεπε νὰ περάσουν τὸ βράδυ ἐκεῖ. Καὶ νὰ τέλειωναν τὴν ἐπισκευή, δὲν θὰ πρόφταναν τὴν ὥρα γιὰ νὰ μποῦν στὸ Ζ\*.

Σὲ μιὰ κατηγορία ἦσαν οἱ ἐπιβάτες. Ἐξω ἀπὸ ἓναν ἀδυνατισμένον ἔλκονοσοῦντα ἀπὸ τὸ Ζ\*, πού θὰ εἶχε πάει ἀσφαλῶς στὸ γιατρό, οἱ ἄλλοι ἦσαν καλοθεριμένοι ἔμποροι τῆς ἐποχῆς.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ταξιδιοῦ δὲν συζητοῦν παρὰ γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν «ἀνταλλαγῆ». Ἐκεῖνος πού εἶχε φορτωμένο κάμπο στὸ αὐτοκίνητο, ὁ ἄλλος μὲ τὸ σβέρο καὶ τὸ καλοντυμένον μὲ τὸ ξυρισμένο πρόσωπο καὶ τὴ βαλίτσα πού δὲν τὴν χωρίζεται, καθῆσαν στὰ συντρίμμα τοῦ εἰκονοστασιοῦ χωρὶς νὰ νοιαστοῦν. Ἐκεῖ συνέχιζαν τὴν κουβέντα τους γιὰ τὴν «ἀνταλλαγῆ».

—Τὸ καλύτερο πράγμα γιὰ νὰ ἀνταλλάξῃς στὸ Ζ\* εἶναι τὸ κινίνο. Τὰ λεφτά σου ἀνταλλάτουν σάν... Φτοῦ! μωρὲ τί κουνοῦπι εἶναι τοῦτο!..

Ἐνα σύνεφο ἔντομα—ἀνεβαίνουν τὰ καταραμένα ἀπ' τὰ ἔλη τοῦ Ζ\*—τριγυρίζουν στὰ κεφάλια τους.

—Ὅταν τὸν ἄλλο τὸν ἀρπάζει ἀπὸ τὸ λαμὸ ἢ θέρμη, πουλιέται γιὰ ἓνα σωληνάριο!.. συμπληρώνει ὁ χωριάτης μὲ τὸ κάμπο.

Καὶ ὅλα αὐτὰ λέγονται μὲ ἀπάθεια, χω-

ρὶς νὰ νοιάζεται κανεὶς γιὰ τὸν ἄρρωστο. Τ' ἄκουσε; Ἔχει τὰ μάτια του στηλωμένα στοὺς συνομιλητές. Τὸ πρόσωπό του ἔπαψε νὰ ἔχη τὸ χρῶμα τοῦ λεμονιοῦ. Εἶναι τώρα κατακόκκινο καὶ ἰδρωμένο. Σφίγγεται μέσα στὴν χωριάτικη μπατανία του. Θὰ τοῦ ἔχη ἔρθῃ ὁ πυρετός, φαίνεται.

—Χαρά σὲ κείνους πούχουν τὸ κινίνο, ξανάπε ὁ χοντρός μὲ τὸν ταυρίσιο σβέρο καὶ τὸ ταγάρι μὲ τὴν τσότρα.

—Ἔτσι εἶναι.. συμφώνησε σκεπτικὸς ὁ ἄλλος. Ἔπρεπε νὰ τὸ εἶχε σκεφθῆ πρὶν πάρη τὸ κάμπο. Μὰ δὲν εἶναι ὅλοι ἔξυπνοι...

Καὶ μὲ τὴν μαγκούρα του ἀπογκρεμίζει θυμωμένος τὸν σοδὰ πού ἔχει μείνει στὸ κομμάτι ἀπ' τὸ γκρεμισμένο εἰκονοστάσι πούχει γιὰ κάθισμα.

Ὁ θεμισασμένος ψήνεται ἀπὸ τὸν πυρετό... Τὰ σαγόνια του χτυπᾶνε τώρα.

Καθένας ὁμῶς τὴ δουλειά του...

—Εἰς ὑγείαν κουμπάρε... Καὶ θάχωμε καὶ δροσιά τὸ βράδυ.

Ὁ ταυρίσιος σβέροκος αὐλακώνεται ἀπὸ δύο τοιτώτες διπλές, καθὼς οἶχνει πίσω τὸ κεφάλι ὁ χοντρός, γιὰ νὰ πῆ ἀπὸ τὴν τσότρα...

Ὁ Ξυρισμένος μὲ τὸ λεπτὸ πρόσωπο καὶ τὸ βουλωμένο στόμα—δὲν φαίνεται χωριάτης αὐτός—κάθεται παράμερα μὲ τὴ βαλίτσα του. Πρόσέχει καὶ τὸν ἴσκιό του.

Ξέρει αὐτὸς πῶς νὰ ἐμπορευθῆ.

Τὸ μυαλό του, ἀκονισμένο ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς του ἀσχολίες—εἶναι ἐπιστήμονας—βρίσκει τὸ κατάλληλο σημεῖο πού πρέπει νὰ χτυπήσῃ σὲ μιὰ δουλειά. Καὶ τὴ δουλειά αὐτὴ κάνει τώρα, ἐμπορευόμενος κινίνο στὴν περιοχὴ αὐτή!

Ὁ Νόμος, βέβαια, τοῦ εἶχε ὀρθώσει πλῆθος φράγματα στὰ σχέδιά του.

Ἦταν ὁμῶς κι' αὐτὸς ἀνθρώπος τῶν νόμων, πολὺξερρος, ἱκανὸς καὶ ἐπιτήδειος σὲ ὅ,τι ἀπεφάσιζε. Καὶ εἶχε ἀποφασίσει νὰ μὴ σεβαστῆ τὸν Νόμο.

Πλαί τοῦ ξάπλωσε μὲ τὴ μπατανία του ὁ ἄρρωστος μὲ τὴ θέρμη.

Μωρὲ αὐτὸν διάλεξε γιὰ νὰ πλησιάσῃ;

\*

Οἱ περισσότεροι θὰ πέρναγαν τὴ νύχτα στὸ ὑπαιθρο. Ὁ ἔμπορος τοῦ κινίνου σκέφτηκε νὰ πάη κι' αὐτὸς στὸ χωριουδάκι

ποὺ ἦταν ἐκεῖ κοντὰ Δυὸ τρεῖς θὰ κοιμών-  
τουσαν ἐκεῖ.

Συνεννοήθηκε καὶ ξεκίνησε κι' αὐτός.

...Θὰ μπορούσε, σκέπτεται στὸ δρόμο,  
πρὶν φύγη γιὰ τὸ χωριὸ νὰ δώσῃ μερικά  
κουφέτα στὸν ἄρρωστο. Ὁ πυρετὸς κόλλα-  
ξε μέσα του! Καὶ θὰ περνοῦσε τὴ νύχτα  
ἐκεῖ στὸ ὑπαιθρο!...

Αισθάνθηκε κάτι σὰν ρίγος στὴ σκέψι  
αὐτή...

...Μὰ μὲ κάθε σωληνάριο θὰ πάρῃ... Ἡ  
ζωὴ εἶναι ἀκριθὴ. Μόνο στὸ αὐτοκίνητο ἔ-  
δωσε τόσες χιλιάδες.

...Καὶ ἔπειτα ποῦ νὰ δοῦν οἱ ἄλλοι ὅτι  
ἔχει κινίνο καὶ τὸ χαρίζε μάλιστα. Θὰ κα-  
ταλάβουν! Μπορεῖ καὶ νὰ τὸν ληστεύουν...

...Εἶχε ὅμως τὸ ἀνοικμένο κουτί στὴν  
τσέπη, γιὰ νὰ παίρῃ ὁ ἴδιος, γιὰ πρόληψη  
τοῦ πυρετοῦ. Μποροῦσε νὰ δώσῃ...

...Μὰ ποῦ θὰ τελειώσῃ αὐτὴ ἡ δουλειά!  
Ἐδῶ ὅλος ὁ κόσμος ἔχει θέρμη.

...Στὸ αὐτοκίνητο ὅμως δὲν ἦταν ἄλλος,  
τουλάχιστον μὲ πυρετό...

...Γιὰ σκέψου ὅμως τώρα νὰ γυρίσῃ πί-  
σω... γιὰ νὰ μοιραῖσῃ τὸ ἐμπόρεμά του  
στοὺς ἄρρώστους! Θὰ ἦταν κουτό! Ἄμ  
δὲ γίνεται ἔτσι τὸ ἐμπόριο. Ἐμπόριο λοι-  
πὸν ἦταν;

Ἦξ ἀδερφέ! Ἔτσι εἶναι ἡ κοινωνία.  
Δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄλλοιῶς.. Τώρα πρέ-  
πει καλύτερα νὰ σκεφθῇ ποῦ θὰ μείνῃ τὸ  
βράδυ. Ἄς ρωτήσῃ τὸν μικρὸν αὐτὸν ποῦ  
γυρίζε μὲ τὰ ξύλα.

—Δὲν μοῦ λὲς μικρέ, ἔχει κανένα ξενο-  
δοχεῖο, χάνι, στὸ χωριὸ σου γιὰ νὰ μείνῃ  
κανεὶς τὸ βράδυ;

—Ξενοδοχεῖο;

Γέλασε τὸ παιδί.

Τοῦ ἐξήγησε πὼς δὲν τὸν κοροϊδεύε.

Μὰ γέλασε γιὰ τὴ σύμπτωση. Γιατί ἐ-  
κείνη τὴν ὥρα ἔβγαине ἀντικρὺ τους, στὴ  
δημοσιά, ἀπ' τὸν πλαϊνὸ δρόμο μέσα ἀπ'  
τὰ ἀμπέλια, ὁ κύρ-Μήτσος... Καὶ τοῦ ἐξή-  
γησε γελῶντας πὼς «ξενοδοχεῖο» ἔλεγαν  
στὸ χωριὸ τὸ σπίτι τοῦ κύρ-Μήτσου, γιὰ  
τὴ φιλοξενία του. Καὶ πρόλαβε ὁ μικρός,  
ὥσπου νὰ συναντηθοῦν μὲ τὸν ἴδιο, νὰ τοῦ  
πῇ πὼς ὁ κύρ-Μήτσος ἦταν ὄχι μόνο ὁ  
πρῶτος νοικοκύρης τοῦ φτωχοῦ χωριοῦ  
τους—εἶχε μῦλο καὶ κτήματα καὶ δουλει-

τάδες γιουζ—μὰ καὶ ἡ φτωχομάνα τους.  
Ἀκόμη καὶ στὰ γύρω χωριά ἔφτανε τὸ χέ-  
ρι του γιὰ καλὸ.

—Καὶ τώρα, ἐτοῦτον τὸ καιρὸ;

—Τώρα! Μάλιστα! Τώρα πότερο ἀκό-  
μη. Εἶστε τυχερὸς ποῦ τὸν βρήκαμε. Σί-  
γουρα θὰ σὰς πάρῃ σπίτι του. Δὲν ἀφήνει  
ξένο!...

Καλὴσπερίστηκαν.

—Γιὰ τὸ χωριὸ μας; ρώτησε μὲ ἐνδια-  
φέρον τὸν ξένο ὁ κύρ-Μήτσος.

Τοῦ ἐξήγησε τὸν λόγο.

—Καὶ πάτε στὸ Ζ\*; Πόσο θὰ εἰσαστε  
κουρασμένοι φίλε μου. Σήμερα τὰ ταξι-  
δια εἶναι τόσο κουραστικά... Μὰ πρέπει νὰ  
σὰς ξεκουράσωμε μιά καὶ ἦρθατε στὸν τό-  
πο μας. Χρῆστο, εἶπε στὸ γυιὸ του, κρά-  
τησε τὴ βαλίτσα τοῦ κυρίου...

Ν' ἀφήσῃ τὴ βαλίτσα σὲ ἄλλον; Ἀστεῖα  
λές; Ἄς εἶναι καὶ τὸ παιδί τοῦ κύρ-Μή-  
τσου ποῦ ἔχει τὸ ἴδιο ἀγαθὸ χαμόγελο τοῦ  
πατέρα του.

—Ὅχι, ὄχι. Εὐχαριστῶ. Δὲν εἶναι βάρος.

—...Εἶχαμε πάει μὲ τὸ ἀσκέρι στὸ χτή-  
μα πέρα, συνεχίζει ὁ κύρ-Μήτσος. Ἐχομε  
ἕνα ἐκκλησάκι ἐκεῖ καὶ κάθε χρόνο τέτοια  
μέρα τὸ λειτουργᾶμε. Ὁ Θεὸς μᾶς ἔστει-  
λε κι' ἕναν ξένο σήμερα γιὰ νὰ γίνῃ πιὸ  
καλὴ ἡ μέρα... Θὰ μείνετε μαζί μας ἀπό-  
ψε; Ποῦ θὰ περάσετε τὸ βράδυ... Τὸ χω-  
ριὸ μας εἶναι μικρό!

Ὁ κύρ-Μήτσος φαίνεται πράγματι ἐν-  
θουσιασμένος ποῦ θὰ ἔξῃ μουσαφίρη.

\*

Περίεργο πρᾶγμα!...

Ἐδῶ μέσα αισθάνεται ὁ ἔμπορος τοῦ  
κινίνου νὰ φεύγῃ τὸ ἔδαφος ἀπ' τὰ πόδια  
του.

Περίεργο πρᾶγμα! Δὲν ἔχει ξανααισθαν-  
θῆ ἔτσι ἄλλοτε.

Ἔνας καινούργιος κόσμος. Ἄγνωστος  
κι' εὐτυχισμένος. Αὐτὸς ὁ κύρ-Μήτσος εἶ-  
ναι ἕνας ἄνθρωπος! Αἰσθάνεται μπροστά  
του ἕνα δέος. Ἀδύνατη τὴν ἐξυπνάδα του  
καὶ τὴν μόρφωσί του κάτω ἀπὸ τὰ τετρά-  
γωνα, βαρεῖα καὶ ἀκλόνητα ἀγκωνάρια ποῦ  
οικοδομεῖ ἡ ἀπλὴ πίστις τοῦ πατριαρχικοῦ  
πρωτοχωριάτη. Ἡ μιλιὰ του στὸ τραπέζι  
αἰχμαλώτιζε. Καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν οἰκογέ-

νεια—ἔναν κόσμο παιδιὰ καὶ γυναῖκα—  
ἀντιφρέγγιζε τὸ φῶς του.

Καὶ εἶναι ἔξυπνη ἢ κουνέντα του κι' ἀ-  
λατισμένη. Λέει γιὰ τὸ εἰκονοστάσι:

—“Ἄμ τὸ εἰκονοστάσι δὲν γχορεμίστηκε  
σήμερα! Τὸ γχορεμίζουν κάθε μέρα τ' αὐ-  
τοκίνητα πού περνάνε...

—Μπᾶ; Μὰ δὲν φαινότανε ξαναγχορεμι-  
σμένο, ἀπορεῖ ὁ ξένος.

—Χμ!... Μιλᾶω γιὰ τὸ εἰκονοστάσι πού  
ἔχομε ἐδῶ, εἶπε μὲ λίκρα ὁ κύρ-Μήτσος,  
χιτυπώντας τὸ στήθος του.

...Αὐτοὶ πού περνᾶν μὲ τ' αὐτοκίνητα—  
τὰ μαυραγορίτικα—τὸ γχορεμίζουν πρῶτα  
γιὰ νὰ πλουτίσουν ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν ἀδερ-  
φῶν τους! “Ὡς καὶ τὸ κινίνο μωρὲ!... Ναι,  
τὸ κινίνο μαζεύουν!

Ἄ ξένος ἔσκυψε τὸ κεφάλι.

Θές νὰ κατῆλαβε ὁ ἀγαθὸς γέροντας τί  
ἔχει στὴ βαλίτσα του; Μιλᾶει σὰν προφή-  
της!...

—“Ἄκου φίλε μου, συνεχίζει ἐκεῖνος στη-  
λώνοντας τὰ μάτια του γυαλιστερά καὶ δι-  
άφανα—λές καὶ βλέπεις ὀλόκληρη τὴν ψυ-  
χὴ του μέσα τους—δὲν πᾶμε καλά!...

“Ἄπλωσε τὴ μεγάλη ἐργατικὴ παλάμη  
του καὶ τοῦ κράτησε τὸ χέρι:

—...“Ὀχι, δὲν πᾶμε καλά! Ὁ Χριστὸς  
ἔδωσε ὀλόκληρο τὸν ἑαυτὸ του γιὰ μᾶς.  
Κι' ἀπὸ μᾶς ζητᾶει ὀλόκληρη τὴν ψυχὴ  
μας γιὰ τ' ἀδέρφια μας. Τοῦ τὴν χρωστᾶ-  
με! Ἐκεῖνος τὴν παίρνει καὶ τὴν χαρίζει  
στ' ἀδέρφια μας. Τὰ χρωστᾶμε ὅλα στοὺς  
ἄλλους, στὴν κοινονία!

Πρέπει νὰ κρατήσομε... Πρόσεξε! Πρέ-  
πει νὰ κρατήσομε ὅσο μᾶς εἶναι ἀναγκαῖο  
γιὰ νὰ ζήσομε... Αὐτὸ θὰ πῆ ἀνθρωπιά.

Ἄ ξένος στεκότανε ἀμίλητος. Εἶναι μορ-  
φομένος ἄνθρωπος καὶ καταλαβαίνει πόσο  
σφιχτοδεμένη συνέπεια βγαίνει ἀπ' τὰ σο-  
φά, τὰ προφητικὰ λόγια τοῦ κύρ-Μήτσου.

Τέλειωσαν τὸ φαί. Σηκώθηκαν ὅλοι. Καὶ  
ὁ μικρότερος γνήιος εἶπε ἀργὰ καὶ καθαρά  
τὴν εὐχαριστήρια προσευχὴ.

“Ἄλλοίμονο... Ἔνας φρονῆς δὲν θὰ βρι-  
σκότανε σὲ ἄνεσι ἂν τὸν κρατούσανε φιλα-  
κισμένο σὲ μιὰ ἐκκλησία. Κι' ὁ ἔμπορος  
τοῦ κινίνου πρέπει νὰ μείνῃ στὸ σπίτι τοῦ  
κύρ-Μήτσου μέχρι αὐριο τὰ χαράματα.  
Στενόχωρη δουλειά...

\*  
Ἄρκετὰ ἀναπαυτικὸ τὸ κρεβάτι!

Καθαρὰ ὅλα καὶ μουσοβολᾶνε. Θὰ κοι-  
μηθῶ ὅμως; Ἐδῶ σὲ θέλω. Ἡ θὰ ὄνει-  
ρεύομαι ξύπνιος τὸν χοντρὸ μὲ τὸν σβέρ-  
κο, πού ἀδειάζει, καθισμένος στὸ εἰκονο-  
στάσι, τὴν τούτρα, πλάι στὸν ἄρρωστο μὲ  
τὸν πυρετὸ πού τρέμει; Τὸν κύρ-Μήτσο  
ἕστερα...

Μπᾶ, τί νὰ λένε ἀρά γε στὸ ἄλλο δωμά-  
τιο;

Μμ! ὠραία! Γι' αὐτὸ δὲν εἶχαμε στὸ  
τραπέζι ψωμί. Στὸ τραπέζι τοῦ μυλωνᾶ!  
Ἔ μὰ εἶναι ἀπίστευτο!... Γι' αὐτὸ μαλώ-  
νει τὸ γινὸ του. Ἄκους φίλε μου! Γιατί  
τοῦ παραπονέθηκε πὼς μείναν τώρα δεκα-  
πέντε μέρες χωρὶς ψωμί ἀπ' τὶς ἀπλοχε-  
ριές του καὶ ντροπιᾶστηκαν καὶ σὲ μένα!

—Πρέπει κι' ἐμεῖς νὰ περάσομε παιδί  
μου κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι... σὰν τοὺς ἄλ-  
λους, ἀπαντοῦσε ὁ γέρος.

Πῆραν ἐκεῖνη τὴν ὥρα τὴ λάμπα ἀπὸ  
τὸ πλαιῖο δωμάτιο καὶ φεύγουν. Ἀπὸ τὴ  
μισάνοιχτη πόρτα περνᾶ μιὰ φωτεινὴ κα-  
τακόρυφη ταινία πού γλυστῶρᾷ στους τοί-  
χους τοῦ δωματίου... Φώτισε τὴν τρίφυλλη  
μεσόπορτα, τὴν χροιάστρα μὲ τὸ καπέλλο  
του, φωτίζει τώρα τὴ βαλίτσα...

Ἐρῶμαζε στ' ἀλήθεια δυνατὰ.

Ἄν πίστευε σὲ στοιχεῖά—ταίριαζε μα-  
γεμένο σπίτι αὐτὸ μὲ τὰ παράδοξά του—  
θάμπηξε τὶς φωνές.

...Τὸ ρούχο του ἀκουμπᾶ στὴν ἄκρη τῆς  
βαλίτσας καὶ νόμισε πὼς εἶδε τὸ κεφάλι  
τοῦ θερμιασμένου, ἔτσι ὅπως ἦταν κουνου-  
λωμένο μὲ τὴ μπατανία, γυμνὸ ἐπάνω  
στὴ βαλίτσα....

Μὰ αὐτὸ εἶναι μαρτύριο! Μαρτύριο ἢ...  
ἢ εὐτυχία.

Σηκώθηκε, ἄναψε τὸ κερί καὶ ἄνοιξε τὴ  
βαλίτσα. «Κρατικὸν Μονοπώλιον Κινίνης»...  
Μιά σειρά ἐτικέτες στὰ κουτιά πού εἶναι  
στρωμνωμένα στὴ βαλίτσα. Καρφώνονται  
τὰ μάτια του σ' αὐτά. Ἐνῶ τὸ μυαλό του  
δουλεῖει τώρα μὲ ἐξωφρενικὴ ταχύτητα.

Βλέπει...

Βλέπει ἀπὸ τὰ σπίτια τοῦ Ζ\* ν' ἀνοί-



γουν πόρτες καὶ παράθυρα... Νὰ βγαίνουν μορφές λεμονόχρωμες, χέρια ν' ἀπλώνονται μπροστά του. Κι' ὅλα μαζί νὰ ἰκετεύουν... «Δῶσε μας, δῶσε μας τὸ κινίνο». Παιδιά γαντζωμένα στις φουστες τῶν μαννάδων τους νὰ σηκώνουν τὰ χεράκια τους. «Δῶσε μας, δῶσε μας...». Καὶ γύρω στὸ κεφάλι του βουίζουν μιλιούνια τὰ κουνούλια ἀπ' τὰ ἔλη τοῦ Ζ\*. Καὶ πίσω, πάνω ἀπ' τὰ βουνά πού χωρίζουν τὸ Ζ\* ἀπὸ τὸν ἄλλο κάμπο, μιὰ εἰκόνα:

Σκιμμένο πάνω στὸ μικροσκοπιο, μέσα σ' ἓνα πλήθος μπουκάλια καὶ γυάλινα ἐργαλεία, ἕναν ἐφευρέτη. Τὸν ἐπιστήμονα πού ἐφθειρε τὴν ὑγεία του στὴν ἔρευνα. Ἐκεῖνον πού ἔδωσε τὴ ζωὴ του γιὰ νὰ βρῆ βάλσαμο στὸν πόνο. Ἐκεῖνον πού ἕνα πείραμα ἐπικίνδυνο τὸν ἔστειλε πρόωρα στὸν δαφνόστερο τάφο... Κι' ὕστερα γέμισε τὸ βουνὸ πού κλείνει τὸν ὀρίζοντα τοῦ Ζ\* ἀπὸ ἀνδριάντες, μαρμαρίνους, χάλκινους, ἀνδριάντες εὐεργετῶν τῆς ἀνθρωπότητος πού ἔδωσαν γιὰ τοὺς ἄλλους ὀλόκληρο τὸν ἑαυτό τους... Ἔτσι ὅπως εἶχε πῆ στὸ τραπέζι ὁ κύρ-Μῆτσος; ὅπως ὁ Χριστός. Ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὴ θρησκεία Του... Ναί, γι' αὐτὸ δούλευε ἕνας Παστέρ, ἕνας Κώχ, ἕνας Λαβεράν ἐνῆς Mantegazza.

Καὶ τὴ σειρά τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀκολουθοῦσε ἕνα πλήθος, σύννεφο ὀλόκληρο, ἀπλοϊκῶν καὶ ἀνωνύμων ἀνθρώπων πού, ὅπως ὁ κύρ-Μῆτσος, ἄδισαν στὴν ποδιά τῆς ἀπροστάτευτης χήρας καὶ τοῦ ὀρφανοῦ τὴν τελευταία ὀκᾶ ἀπ' τ' ἀλεύρι τοῦ σπιτιοῦ τῶν.

Καὶ γέμισε τὸ βουνὸ πίσω ἀπὸ τὸ Ζ\* καὶ πέρα μακριά, ἀπὸ «τὸ νέφος τὸ περικείμενον τῶν μαρτύρων» τοῦ Νόμου τῆς Ἀγάτης: «ὅλα γιὰ τοὺς ἄλλους».

Κύτταξε ἐκστατικὸς ἀκόμη τὸ περιεχόμενον τῆς βαλίτσας. Ἔξω τὰ πρῶτα κοκκῶρια λαλοῦν. Χαράζει.

Καθὼς χαράζει καὶ στὴν ψυχὴ του ἕνα φῶς!

Στὸ γκρεμισμένο εἰκονοστάσι δὲν εὗρισκε λόγο γιὰ νὰ στερηθῆ λίγα κουφέτα τοῦ σωτήριου φαρμάκου, γιὰ χάρι τοῦ θεομισημένου πού βασανίζοταν ἀπὸ τὸν πυρετό. Ἐκεῖ σκεπτότανε πὼς τὰ κινίνα ἦσαν δικὰ

του καὶ ὁ ἄρρωστος θὰ τοῦ πῆρενε, ἔστω καὶ πληρώνοντας τὴν νόμιμη τιμὴ.

Τώρα, κύτταξε τὸ περιεχόμενον τῆς βαλίτσας: ἔβλεπε πὼς ἦταν ξένο!...

Μὰ ἔπρεπε νὰ ζήση! Ἦταν ἐμπόρευμά του!

Νὰ ζήση. Ναί! Μέτραγε τὰ πακέτα. Τόσα ἀρκοῦσαν.. Τί ἀστεῖος λογαριασμός. Δὲν εἶχε κρυμμένα καὶ στὴν Ἀθήνα! Γιὰ νὰ ζήση χροῖα! Καὶ τ' ἄλλα; Τὸ σπῆτι πού ἀγόρασε; Μὰ δὲν ἦταν λοιπὸν ὁ πολυκατατομυροῦχος;

Σήκωσε τὸ κεφάλι καὶ ἔφαξε μετὸ βλέμμα του ἕνα γύρω. Νά, στὸ ντουλάπι... Εἶναι ἀνοιχτό. Ἐκεῖ θὰ κρύβη τὰ μισά. Ὁ κύρ-Μῆτσος θὰ τὰ εὗρισκε ἐκεῖ. Στὰ χέρια του ἦταν σίγουρη ἢ ἐκτέλεσι τοῦ κρυφοῦ σχεδίου του.

Ἄρχισε νὰ μεταφέρει ἀπὸ τὴ βαλίτσα τὰ κουτιά στὸ ντουλάπι.

Ἦταν βέβαιος πὼς, αὔριο κι' ὄλας, ἀπ' τὸ ντουλάπι τοῦ κύρ-Μῆτσου θὰ ἐφθάναν ὅλα στὰ χέρια πού τὸν βασάνιζαν πρὶν ἀπὸ λίγο σὰν ἐφιάλης.

\*

Ὅτε τὸ ἄλλο πρωῖ, σὰν κολάτσιζαν μαζί, τὸν ρώτησε ὁ κύρ-Μῆτσος γιὰ τίς δουλειές του ἢ ποιὸς ἦταν.

Πρὶν χαλοφέξῃ ἦταν ἔτοιμος μετὰ δυὸ ἀπὸ τὰ παιδιά του γιὰ νὰ συντροφεύουν τὸν ξένο ὡς τ' αὐτοκίνητο.

Διαμαρτυρήθηκε ἐκεῖνος:

—Μὰ γιὰτί νὰ κάνετε τὸν κόπο κύρ-Μῆτσο νάρθῃτε ὡς ἐκεῖ... Ἡ βαλίτσα δὲν με κουράζει (τώρα μάλιστα πού εἶχε ἀδειάσει).

—Ἐχομε δουλειὰ ἐκεῖ, ἀπάντησε μετὰ μακάριο χαμόγελό του ὁ κύρ-Μῆτσος.

—Δουλειὰ; Ποῦ;

Τοῦδειξε στὸ πεζοῦλι ἕνα ζεμπίλι με ἐργαλεία κι' ἕνα τενεκὲ με ἀσβέστη.

—Τὸ εἰκονοστάσι ἔχομε χρέος γὰ τὸ στήσωμε πάλι, εἶπε ἦουχα καὶ στήλωσε τὰ λαμπερὰ καὶ διάφανα μάτια του στὸν ξένο.

Κι' ἐκεῖνος σάστισε κάτω ἀπὸ τὴ ματιὰ ἐκείνη...

Θέλει τὸ προφητικὸ βλέμμα τοῦ δυνατοῦ γέροντα νὰ εἶχε μαντέψει στὰ βάθη τῆς ψυχῆς τοῦ ξένου τὸ εἰκονοστάσι πού εἶχε ξαναχτίσει:

## ΓΙΑ ΤΟ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΟ ΔΕΡΑΣ

Απ' όλα τα πεζογραφήματα της μεσοπολεμικής περιόδου, εκείνο που δίνει τη συνθετικότερη εικόνα της εποχής είναι, χωρίς άλλο, το μυθιστόρημα του Γιώργου Θεοδοσίου «Αργώ». Το έργο αυτό, όπου βλέπεις και κείνους ν' ανακατεύονται μαζί με τις φανταστικές διηγήσεις και σκηνές από την πραγματική ζωή της χθελιστής ακόμη Αθήνας, ζωγραφίζει όσο κανένα άλλο τη νεολαία της εποχής αυτής, τη ζωή της την εξωτερική αλλά και την εσωτερική. Δεν εκατάφερε να φτάσει πουθενά η νεολαία αυτή, δεν έφτιαξε τίποτα, δεν έχει ίσως τίποτα να μάς παρουσιάσει. Δεν θα κερδίσει λοιπόν κανείς αν την μελετήσει....

Και όμως!.. Με το ενδιαφέρο της αγάπης σκύβει ο χριστιανός πάνω απ' την άσημαντη ιστορία της και με π ό ν ο ψ υ χ ή ς μελετά τις ανύπαρκτες κατακτήσεις της. Γιατί είναι η ζωή εδώ, χιλιάδες ζωές. Χαραρισμένες, έστω. Άλλά τα εκατομμύρια αυτά τών νέων, δέν είχαν παρά αὐτή τή ζωή, μία ζωή ό καθέναν, να διαθέσουν. Και τήν επέταξαν, τήν έποδοπάτησαν, τήν έτοσάκισαν. Άκόμα λοιπόν κι ή πειό άσημαντη, ή πειό μάταιη πράξι, πέρνει σημασία, όταν συλλογιστή κανείς πώς τράβηξε μαζί της, στή μεταίωτήτά της, ένα μικρό ή μεγαλύτερο κομμάτι ζωής, ένα μέρος του χρόνου της, που τρέχει πάντα πρὸς τὰ εμπρός χωρίς να γυρίζει ποτέ πίσω. Πέρνει λοιπόν σημασία δ ρ α μ α τ ι κ ή.

Άκόμα, δέν μπορεί κανείς παρά να ίδη με συμπίνα όλα αυτά τὰ νειάτα, τὰ μεγάλα αυτά παιδιά που, κατά τήν παντιέρα της εποχής, έχοντας κόψει κάθε δεσμό με όποια παράδοσι, ακαθοδήγητα άφου ή προηγούμενη γενεά δέν είχε να τούς κληροδοτήσει παρά τήν άρνησι μόνο, άνειρεύτηκαν πολλά, γελάστηκαν, άπατήθηκαν κι απόμειναν στο τέλος έρείπια του έαυτου τών. Είναι, αλήθεια, ένα δράμα, και το δράμα αυτό αποτελεί ένα από τὰ κύρια θέματα της «Αργώ»: «Τό δράμα της μεταπολεμικής γενεάς. Θέμα κοσμοπολιτικό, γιατί άφορά προβλήματα που θέτονται περίπου με τόν ίδιο τρόπο σ' όλες τις χώρες της Εύρώπης. Μία νιότη άνεργιάστη, με γκρεμισμένες πίσω της όλες τις γέφυρες, που ξεκινά στήν τύχη; μέσ στο χάος του αιώνα μας, άνισόρροπη από τις ακατάπαστες σεισμικές δονήσεις του συγχρόνου κόσμου, άγριεμένη από τὸ σκοτάδι που

τήν περιζώνει. Προχωρεί ώστόσο διψώντας ιδανικά, έτοιμη σε κάθε στιγμή να ριχτεί στους πιο λυσσασμένους φανατισμούς, στήν πιο τρελλή αισιοδοξία, στήν πιο μαύρη άπελπισία» (\*).

Στή βάση του ψυχικού κόσμου τών νέων της «Αργώ», σαν θεμέλιο και ξεκίνημα για τόν κατοπινό δρόμο τους, υπάρχει μία κριτική, δυσάρεστη κριτική, για τή συνθησμένη και τόσο έξυμνημένη από τήν προηγούμενη γενεά «χαρά της ζωής». Συμφωνούνε πέρα για πέρα, σ' αυτό τὸ κεφάλαιο, όλα τὰ βιβλία που εξέτάσαμε: Τό να δοθή κανείς στήν άχαλίωτη απόλαυση της ζωής, δέν είναι ένας εύτυχισμένος δρόμος, όπως τόν παρασταίνουν οι παλαιότεροι—αὐτό αποτελεί μία σπουδαία πείρα της μεσοπολεμικής γενεάς. Έτσι και στήν «Αργώ» ο Νάσος Χρηστίδης, ένα από τὰ πρόσωπα του έργου, αυτός που διατυπώνει θεωρητικά ό,τι αποτελεί τὸ «πιστεύω» της γενεάς, τὸ καταστάλαγμα της ζωής της, βρίσκει πὸς «ό έρωτας (έννοει τις άνομες σεξουαλικές σχέσεις) είναι πικρός» και πὸς είναι κάτι που «δέν πρέπει να τὸ πολυσυλλογιζεσαι. Σάν αρχίσει ή συλλογή, βλαστήματα», λέει, (σελ. 297)—έκφρασι που φέρνει στο νοῦ όλο τὸ ψυχικό μαρτύριο τών τύφων ύστερ' από μία πράξι που ή συνείδησι φωνάζει πὸς είναι κακή. Από τὰ άλλα πρόσωπα της «Αργώ» πάλι, τόν καιρό που ξεκινάνε για τὸ μεγάλο ταξίδι της ζωής, κανένα δέν εκφράζεται με ένθουσιασμό για ό,τι είναι σάρκα. «Όλοι σχεδόν θέλουν να τήν ξεπεράσουν. Άλλες λαχτάρες φτεροκοπάνε μέσα στα νύε τους στήθη κι' αυτό

(\*) Άπόσπασμα από τὸ «Ημερολόγιο της Αργώ και του Δαιμόνιου» (σελ. 21), όπου ο ίδιος ο συγγραφέας μιλάει για τήν ιστορία τών έργων του αὐτῶν. Λέει μάλιστα εκεί (σελ. 38) για τήν «Αργώ» και τούτο τὸ χαρακτηριστικό, πὸς αυτό τὸ βιβλίο «έχει, ανεξάρτητα από τήν καλλιτεχνική άποψη, και μία ύποσταση κοινωνική και ιστορική, ως χρονικό μιᾶς εποχής εξαιρετικά ενδιαφέρουσας. Δεν είναι μία ιστορική άναπαράστασι, που θα μπορεί πάντα τήν δάνειο σημασι, αλλά κάτι που δέν ξαναγίνεται: ή κατάθεση ένός αὐτότη μάρτυρα».

πού χαρακτηρίζει τὸ βιβλίον εἶναι ἡ προσπάθεια γιὰ μιὰ καθαρώτερη, θετικὴ πειά, διατύπωση αὐτῶν τῶν ἄλλων καθῶν. "Ὁ ἄλλοῦ βλέπει κανεὶς τὸ χάος, τὴν κενότητα καὶ τὴν πληξί ν' ἀναδιδῶνται ἀπὸ τίς καρδίαι τῶν νέων τῆς ἐποχῆς, μιὰν ὀλοτελα ἀκαθόριστη ἔλλειψη ἰκανοποιήσεως, ἔδω, στὴν «Ἀργώ», γίνεται μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια νὰ ξεκαθαριστῆ κάπως ποιό, πάνω-κάτω, ἦταν τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς βαθεῖας καὶ πλατειᾶς λαχτάρας, νὰ δειχτοῦν πειὸ συγκεκριμένα οἱ δρόμοι ποὺ ἀκολούθησαν τὰ νεῖατα, σπρωγμένα ἀπ' αὐτὴν, καὶ ποῖα ἦταν ἡ τύχη τῆς πορείας τους. Καὶ εἶναι αὐτὸ μιὰ ἄλλη σπουδαία συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς ψυχῆς τῆς μεσοπολεμικῆς γενεᾶς.

Πρῶτα-πρῶτα, στὴν «Ἀργώ» βρίσκει κανεὶς κάτι πού, ἂν καὶ ἀποτελεῖ πανάρχαια διαπίστωση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ὅμως γιὰ τοὺς συννοοφεῖς τῆς γενεᾶς μας ἦταν τὸ λήμμα ἢ διατύπωσί του: Στὴν «Ἀργώ» δίνεται, μὲ τὸν τύπο τοῦ Νικηφόρου, καθαρὰ καὶ παστρικά, ὄχι δειλὰ καὶ ἀκεπασμένα, ἢ εἰκόνα τοῦ νέου πού—ἐπὶ τέλους, ν' ἀνασάνη κανεὶς!—νοιῶθει τὸν σεξουαλισμὸν ὡς κάτι κατώτερο, κάτι πού δὲν ἰκανοποιεῖ ὡς περιεχόμενον ζωῆς—γιατί ἐκεῖ εἴχαμε καταντήσει, ν' ἀνεβάσουμε σὲ περιεχόμενον ζωῆς μιὰ ζωικὴ λειτουργία, κι' αὐτὴν μάλιστα τραηγημένην σ' ἐκφυλιστικὰ μεγέθη καὶ μορφές. Ὁ Νικηφόρος Νοταρᾶς ἰκάθε ἄλλο, βέβαια, εἶναι παρὰ τὸν τύπον τοῦ ἀγνωστοῦ νέου. Ἀκόμα, καὶ ὁ ἄλλος σκοπὸς ποὺ θέλει νὰ δώσῃ στὴ ζωὴ του, δὲν ἰκανοποιεῖ. Μὰ, ἐπὶ τέλους, ὅσο νῦναι καταλαβαίνει πὼς ὑπάρχει «κάτι πολὺ ἀρρωστιάτικο, κάτι σάπιο, μέσ' σ' αὐτὴ τὴν αἰώνια ἱστορία τῆς ἔνωσης τῶν φύλων, κάτι πού μποροῦσε νὰ παραλύσῃ τίς δυνάμεις του, νὰ τοῦ πικράνῃ ἀθεράπευτα τὴν καρδίαν, νὰ φαρμακώσῃ ὀλόκληρη τὴν ζωὴ του». Καὶ «ἐφρόντιζε πάντα νὰ συντηρεῖ καὶ νὰ προφυλάττει μέσ' στὴν ψυχὴ του μιὰ περιοχὴ ἀνώτερη ἀπὸ τὸν ἔρωτα, ὅπου ἡ γυναῖκα δὲν ἦταν δεκτὴ. Δὲν ἤθελε μὲ κανένα τρόπο νὰ στηρίξῃ στὸν ἔρωτα τὴν ζωὴν του» (σελ. 87). Θὰ παρακολουθήσουμε, βέβαια, τὴν κατοπινὴν ἐξέλιξιν τοῦ Νικηφόρου, ἀλλὰ ὅποια κι' ἂν εἶναι αὐτὴ, δὲν μπορεῖ κανεὶς παρὰ νὰ σταθῆ στὶς παραπάνω σκέψεις ἐνὸς νέου, καθὼς καὶ στὴν ἀκόλουθη: «Νομίζουσε πὼς κ' ἀνοῦνε κάτι σπουδαῖον, συλλογιστικὸν (γιὰ κείνους ποὺ δίνονται στὴν σάρκα). Κι' οἱ περισσότεροι βρίσκουνε σ' αὐτὸ τὸ σφίξιμόν τὸ ἰδανικόν τους, τὸν προορισμὸν τους, τὴν μεγάλην ὑπόθεσιν τῆς ζωῆς τους. "Ὁ Εὐτυχία! Εὐτυχία!» (σελ. 86). Ξαναλέω πὼς παρόμοιες διαπιστώσεις εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα πετραδάκια ποὺ ἐμάζε-

ψε ὡς πειρὰ ζωῆς ὁ ἄνθρωπος πάνω σ' αὐτὴ τὴ γῆ. Ἄλλὰ γιὰ τὸν κόσμον αὐτό, πού εἶχε ξεπυρνευθῆ ὡς μακρὸν κι' ἀπ' τὴν ἀπλοῦστερη ἀκόμα ἀ. ζεῖα, κάθε πετραδάκι τῆς ἔχει γίνῃ πάλι πολύτιμον καὶ καινοῦργον. "Ὑστερα, ὅσο κι' ἂν ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἦταν πειρὰ ζωῆς ποὺ ἔβραζε γύρω μας, οἱ λογοτέχνες—ζωγράφοι τῆς—δὲν ἤθελαν ἢ δὲν τολμοῦσαν νὰ τὴν παρουσιάσουν. Φοβόντουσαν πὼς κανένας δὲν θὰ τοῦς συγχωροῦσε παρόμοια βριαῖα πρὸς τὴν σάρκα, τὴ θεότητα αὐτὴ τῆς ἐποχῆς. "Ἐταί τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Νικηφόρου εἶναι μιὰ παλληκαριά.

\*

Ξεκινάει λοιπὸν ἀπὸ μιὰ δυσάρεστη κριτικὴ τῆς θρησκείας τῆς ζωικῆς χαρᾶς, ὁ νέος τῆς μεσοπολεμικῆς γενεᾶς, ἀπὸ μιὰ κριτικὴ ποὺ δημιουργεῖ μέσα του τὴ διάθεσιν τῆς «φυγῆς», ἐκεῖνο τὸ αἰσθητὸν τῆς ἀποτροπῆς πρὸς τὴν πραγματικότητά του καὶ τὴν ἀναζήτησιν ἐνὸς ἄλλου κόσμου: «Τὰ κύματα συλλογίζονταν κι' ὁ Λίνος, τὰ σπαραχτικά, ἀτελεύτητα κύματα τῶν μεγάλων θαλασσῶν, τὸν μακρυνὲς χώρες τοῦ παραμυθιοῦ, τὰ γιγαντιαῖα φυτὰ, τὰ δαντελένια παλάτια... Τὸ σπῆτι, ὁ κῆπος, τὸ σχολεῖον, τὸ γνώριμον περιβάλλον, ἡ κανονικὴ ζωὴ, τὸν πῆσαν, τὸν ἐπνιγαν. Δὲν μποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ περισσότερο αὐτὴ τὴν ρουτίαν, ὅσο γλυκεῖα καὶ βολικὴ κι' ἂν ἦταν. "Ὁ, νὰ φύγῃ! Δὲν τὸν χωροῦσε ὁ τόπος. Τίποτα δὲν τὸν ἰκανοποιοῦσε. Τὰ ἔνοιωθε ὅλα τρομερὰ πεζά, ρηχὰ, μέτρια, δίχως καμμίαν ἔξαρση, καμμιὰ γενναιότητα» (σελ. 111).

Ἡ φυγὴ αὐτὴ εἶναι τὸ δεύτερον μόλις σκαλοπάτι μετὰ τὴν δυσμενῆ κριτικὴν γιὰ τὴν θεοποίησιν τῆς σαρκικῆς ζωῆς. Ἀκόμη λοιπὸν τὰ αἰσθητὰ καὶ οἱ κρίσεις δὲν εἶναι ξεκαθαρισμένα. Ὁ νέος νοιῶθει πὼς κάτι τοῦ φταίει, πὼς κάτι μέσα στὴ ζωὴν του τὸν ποτίζει μὲ δυστυχία, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ πὼς εἶναι αὐτό. Τὰ βάζει λοιπὸν μὲ ὀλόκληρον τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του καὶ ζητᾷ ἐναντὶ ἄλλο τρόπο ζωῆς, πού, ὅσο μπορεῖ, νὰ ἦθ' ἑπιβίωσι καθόλου τὸν παλιόν: "Ἐταί ἐλπίζει πὼς, μαζὶ μὲ τ' ἄλλα, θ' ἀλλάξῃ κι' ἐκεῖνο πού τώρα μαυρίζει τὴν ζωὴν του.

Ἡ λαχτάρα αὐτὴ τῆς «φυγῆς» δὲν εἶναι κάτι ἐπιφανειακό, ἓνα λοῦσο, ἀλλὰ μιὰ ζωντανὴ ἀνάγκη, πού τὴν αἰσθάνεται βαθεῖα μιὰ γενεὰ ἐπὶ λούσια σὲ δυναμικότητες καὶ ἐν σὲ θελήσεις» (σελ. 69). "Ἐταί ὁ Νικηφόρος «ἔνωθε μονάχα ἓναν ἡθονικὸν πόνον στὴν ψυχὴν του, μιὰν ἀκατανίκητην ὄρημν ζωῆς, πού τὸν ὀργωνε καὶ τὸν ἐξοκίεζε ὡς τὸ βαθύτερον εἶναι του, ἓνα μυστηριακὸν πλεόνασμα τῶν δυνάμεων του, πού ἀγωνιοῦσε καὶ πάσχισε νὰ



χυθῆ ἔξω» (σελ. 84). «Ἐνίωθε δάκρυα στὰ μάτια του καὶ μίαν ἀγανάκτησιν τοῦ ἔσφιγγε τὸ λαρυγγί, ἔναν ἀνυπόταχτο ἔρεθισμὸ σ' ὅλα τὰ μέλη του, σ' ὅλες τὶς αἰσθήσεις του καὶ στὴ φαντασία. Δὲν ἤξερε ποῦ πῆγαινε. Γυρνοῦσε χαμένος, μέσ' στὰ στενά, κουτουλώντας παντοῦ σὰ μεθυσμένος. Πνιγότανε. Ἦξερε μονάχα ἓνα πράγμα, πὼς ἤθελε μ' ὅλη τὴ δύναμη, ὅλο τὸ πάθος, ὅλη τὴ λύσσα τῆς ψυχῆς του, νὰ κ' ἀνῆλθῃ τὴν λύσσα τῆς ψυχῆς του, νὰ κ' ἀνῆλθῃ κ' ἀτὶ μεγάλω» (σελ. 89). Κι' ἄλλου, σὲ μιά κουβέντα τῶν δύο ἄλλων ἀδελφῶν: «Πέε, Λίνο, τί θέε νὰ κ' ἀνήσῃ μετ' τὴ ζωῆ σου, μετ' τὴ νειότη σου;—Θέλω ἠρωισμό! ἀποκρίθηκε ὁ ἔφηθος ἀδίταχτα, μετ' παθιασμένη φωνή» (σελ. 110).

Δυνατὴ λοιπὸν ὄησι φυγῆς. Ἄλλὰ πρὸς ποιά κατεύθυνσι; Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Νομικῆς Σχολῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας: «Ἐκεῖ μέσα ἔρχόντανε μετ' βία νὰ συναντηθοῦν καὶ νὰ χτυπηθοῦν ὅλα τὰ πνευματικὰ ρεύματα μίας ἀνερχομένης γενεᾶς, ποῦ δὲν εἶχε στῆριχθῆ πουθενά καὶ δὲν ἦταν ἰκανὴ νὰ καταλάβῃ μῆτε ποῦ βρισκότανε μῆτε τί ἀκριβῶς ἤθελε. Μὰ ἤθελε πολλὰ ἀκαθόριστα πράγματα μετ' πάθος» (σελ. 36). Κι' ἀκόμα, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀπερίγραπτη ἀνακατοσύρα τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων» (σελ. 47), οἱ ἀκόλουθες φράσεις, παρμένες ἀπὸνα κεφάλαιο τῆς «Ἀργῶς» ποῦχε τὸν τίτλο «Συμπέρασμα»: «—Δὲ βαριέμαι φίλε μου! Ὅλες οἱ θεωρίες περιέχουν μιά δόση ἀλήθειας... Κι' ἐνῶ ὁ ἄλλος γουρλώνει τὰ μάτια καὶ κουνιότανε δλοκλήρως, μὴν μπορώντας νὰ κρύψῃ τὴν ἐκπληξί του καὶ τὸ σκανδαλισμὸ του, ὁ Νοταρᾶς συνέχισε στὸν ἴδιον τόνο: Ποιὸν νὰ πιστεύῃ κανεῖς; Ὅλος ὁ κόσμος ἔχει κάποιον δίκιο» (σελ. 297).

Ἀνικανοποίητος λοιπὸν ἀπὸ τὸν κόσμον του, ὁ νέος τῆς μεσοπολεμικῆς γενεᾶς, θέλει νὰ φύγῃ ἀπ' αὐτόν, αἰσθάνεται θιερμένες λαχτάρεις. Ἄλλὰ δὲν ἔχει καμμιά κατεύθυνσι.

\*

Ἐδῶ θὰ ρωτοῦσε κανεῖς ποιά ἦταν ἡ ἀντίληψι τῆς μεσοπολεμικῆς γενεᾶς γιὰ τὴ θρησκεία καὶ γιὰ τὴν ἀνικανοποίητη διάθεσι τῆς δὲν εὑρίσκε ἐκεῖ τὴ διέξοδο ποῦ λαχταροῦσε. Δίνει κι' ἐδῶ πληροφῶριες ἡ «Ἀργῶς»: Πρῶτα-πρῶτα, τὴ χιλιεσιπωμένη, τυπικὴ πειὰ, ἀντίρρησι κατὰ τῆς θρησκείας, τὴ διακωμωδεῖ βάζοντας τὴν στὸ στόμα ἐνός... κλητῆρος κάποιου ἐπιστημονικοῦ σωματείου, τοῦ χαριτωμένου κ. Παιουσανίας: «Τί θὰ πῆ ψυχῆ, ρώτησέ ξερά. Τί θὰ πῆ ἀνάγκη τῆς ψυχῆς; Αὐτὰ εἶναι λόγια τῶν ποιητῶν καὶ τῶν γυναικῶν, δὲν εἶναι μπε ἐπιστημονικὰ πράγματα. Ἐοὐ τζάνουμι πηγαίνεις εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ εἶσαι υἱὸς περισπουδευστάτου

ἐπιστήμονος καὶ βιβλία πολλά διαβάσεις, ἀμὰ ζεῖς εἰς τὴ συννεφια καὶ διανοεῖσαι πρὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀγνοεῖς ὅτι ἀπὸ τότε ὁ κόσμος προχώρησε... ἐκθιομηχανισμὸς ἔγινε, καρτελοστρατικὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς ἔγινε, ρασιοναλισμοὶ καὶ τὰ ρεῖστα, ἐπιστημονικὰ ἔργα μεγάλα καὶ πρᾶνὰ ποῦ θαυμάζει ὁ ντουβιάς, κοινωνιολογία ἔγινε, Σπένσερ, Κόντ, Ὁπενχάιμ, Σομπарт... Ἡ θρησκεία δὲ στέκεται τὴν σήμερον ἡμέραν, πιστεψέ με ποῦ σοῦ λέω, ἐννοῶ ἂν μιλοῦμε ἐπιστημονικὲς κουβέντες, ὄχι φιλολογία καὶ κοροφῆξαλα... Μὴν πατάτε μαρὲ ἀπάνω εἰς τὰ καθίσματα, ποῦ νὰ πάρει ὁ διάβολος τὴν ἀδελφή σας! Καὶ ὁ κ. Παιουσανίας ὤρμησε στὴν ἀθουσα, βλαστημώντας καὶ κουτουλώντας μετ' ὁτὸ πλήθος σὰν ταῦρος, γιὰ νὰ προστατέψῃ τὰ ἔπιπλα» (σ. 220).

Ἐφτασε λοιπὸν στοὺς κλητῆρες τῶν ἐπιστημονικῶν σωματείων ἡ ἀθεΐα. Ἄλλὰ οἱ ἐπιστήμονες, οἱ διανοούμενοι, αὐτοὶ ποῦ τὴν ἐδίδαξαν; Αὐτοὶ θέρνονται μέσ' στὴν ἀμφιβολία. Ἀμέσως ὕστερ' ἀπ' τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, ἀναφέρεται ὅτι ὁ φοιτητικὸ σωματεῖο «Ἀργῶ» κάποιον μέλος εἶπε πὼς «εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθεῖ ἓνα ὀριστικὸ τέλος σ' αὐτὴ τὴ συζήτησι γιὰ τὴ θρησκεία» καὶ πρότεινε νὰ γίνῃ ψηφοφορία καὶ νὰ ἀποφασίσει ἡ Συνέλευσι ἀμετάκλητα ἂν ὑπάρχει Θεὸς ἢ ὄχι, γιὰ τὴν αὐτὴν εἰπε, εἶναι τὸ βασικὸ πρόβλημα κι' ἀπ' αὐτὸ πηγαίνουν ὅλα τ' ἄλλα» (σελ. 220). Δείχεται ἔτσι πόσο βαθεῖα τόνωισε τὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ μεσοπολεμικὴ γενεὰ, πόσο τὴν ἐβασάνισε, κι' ἀκόμα ὅτι καταλάβαινε πὼς δὲν ἦταν τρόπος νὰ τὸ πετάξῃ ἀπὸ πάνω τῆς, ν' ἀδιαφορήσῃ γι' αὐτό: Βρισκόταν στὴν ἀνάγκη νὰ τοῦ δώσῃ μιά λύσι, ἔτσι ἢ ἀλλιῶς—ἂν ἤθελε νὰ κάμῃ ἔστω κι' ἓνα βῆμα.

Κι' ἀκόμα, μπορεῖ νάχη κάποιον συμβολισμὸ τὸν τρόπον αὐτόν, τῆς ψηφοφορίας, γιὰ τὴ λύσι τοῦ προβλήματος. Ὑπάρχει ἡ ἐπίγνωσι πὼς «ἡ ἐπιστήμη» μας δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ καθόλου γιὰ νὰ λύσουμε τὸ πρόβλημα αὐτό, κι' ὅτι ἄλλου πουθενά νὰ στῆριχτοῦμε δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα. Καταφεύγουμε λοιπὸν στὴν... ψηφοφορία, στὴν τύχη πῆς. Τὸ παίζουμε στὸ λὸ τὸ τὸ πρόβλημα αὐτὸ—νὰ, τόσο μᾶς λείπουν οἱ προϋποθέσεις γιὰ νὰ τὸ λύσουμε καὶ τόσο ἀπαραίτητο εἶναι νὰ πάρουμε μίαν ἀπόφασιν—ὅποια καὶ νᾶναι. Καὶ τὸ μόνον σίγουρον εἶναι πὼς κάθε ἄλλο παρὰ γελᾶμε τώρα μετ' τὴ θρησκεία: Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ὁ κ. Παιουσανίας ἀπαντᾷ σὲ μίαν ἀντίρρησι ἐνός ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔργου, τοῦ Ἀλέξη Νοταρᾶ. Νά, πὼς εἶχε ἀρχίσει ἡ συζήτησι:

«—Ἐμεῖς εἴμαστε λαὸς διανοούμενος, ἀποκρίθηκε κατηγορηματικὰ ὁ κ. Παιουσανίας»

νίας, γιὰ τοῦτο πιστεύουμε στὴν ἐπιστήμη. Μὲ τὴν ἐπιστήμη γίνεται ἡ πρόοδος. Ἡ θρησκεία εἶναι πρόληψι.

—Ἡ θρησκεία εἶναι μιὰ ἀνάγκη τῆς ψυχῆς, εἶπε σιγὰ ὁ Ἀλέξης Νοταρᾶς. Ἐγὼ δὲν τὴν ἔχω αὐτὴ τὴν ἀνάγκη, δὲν τὴν ἐνωίωσα ποτέ, μὰ δὲν κατακρίνω, οὔτε κοροϊδεύω, ἐκείνους ποὺ τὴν ἔχουν. Μακάρινά τὴν εἶχα» (σελ. 219).

Τίποτε ὁμως παραπάνω. Ὡς ἐδῶ μπεράσαμε νὰ φτάσουμε. Θὰ ἴδουμε ἀργότερα τί γίνεται στὸ τέλος, ὅταν ὁ νέος δοκιμάσῃ τὰ φτερά του καὶ πλουτισθῇ μὲ τὴν πείρα τοῦ πειράματος ποὺ ἐπιχειρεῖ μὲ τὴ ζωὴ του.

\*

Στὴν «Ἀργῶ» ἡ ἀκαθόριστη λαχτάρια τῆς «φυγῆς» γίνεται κυρίως φιλοδοξία. Τὸ πάθος ποὺ καίει τίς ζωὲς τῶν ἥρώων τοῦ ἔργου εἶναι τὸ πάθος γιὰ τὴ δόξα. Αὐτὸ, δίνει μιὰ πρωτοτυπία στὸ καλλιτεχνικὸ ἔργο, ἀλλὰ κυρίως εἶναι, στὸ πορτραῖτο τῆς μεσοπολεμικῆς γενεᾶς, μιὰ χαρακτηριστικὴ πινελιά:

«Ἀγαπᾶς πολὺ τὴ δόξα, Νίκη; (\*)

—Ναί, ἀποκρίθηκε ἐκείνος ξερά. Ξαφνικά εἶχε γίνει ψυχρὸς καὶ σκυθρωπός. Ἡ λέξη αὐτὴ τὸν πειραξε, τὸν ἔκανε νὰ χάνει τὸ κέφι του. Δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ γελά μὲ τὴ δόξα ἢ νὰ καμώνεται πὼς τὴν περιφρονεῖ, ὅπως κάνουν οἱ περισσότερο φιλοδοξοί. Ὁ πάθος του τῆς δόξας ἦταν πολὺ βαθειὰ ριζωμένος μέσα του κι ἴσως ὀλοένα πιὸ ἔντονος ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια—ἀντὶ νὰ πέφτει, ὅπως εἶναι ὁ κανόνας. Δὲν ἦταν ἀστεία αὐτά. Ἦταν ἡ ὑπαρξὴ του ὀλόκληρη, ποὺ τὴν εἶχε παίξει μιὰ καὶ καλὴ, μὲς στὰ ὄλα—ἢ τὴ δόξα ἢ τίποτα! Ἦταν ὄλες οἱ δυνάμεις του, ὄλα τὰ ὄνειρά του, ὄλοι οἱ ἀγῶνες του ποὺ στριφογύριζαν μοιραῖα γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ δράμα τὸ ἀκαθόριστο καὶ φευγαλέο, ποὺ ἔλαμπε ὁμως καὶ δέσποζε σάν ἥλιος ἀπάνω στὴ ζωὴ του» (σελ. 82).

Καὶ στὸ «ἡμερολόγιο» τοῦ Χρηστίδη, ὅπου διατυπώνονται θεωρητικὰ ὅσες γενικεύσεις βγαίνουν ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν προσώπων τοῦ ἔργου, παίρνει τὴ θέση τῆς μιὰ πολὺ βαθυστόχαστῆ σκέψης, ποὺ βγαίνει ἀπὸ ἀληθινὰ διεισδυτικὴ παρατήρησι:

«Ἡ φιλοδοξία: ἕνας ἀγῶνας λυσισασμένος, ἀκατάπαυστος καὶ ὑπόκωφος ἐναντὶν τοῦ θανάτου καὶ τῆς μοιραίας λήθης τῶν πάντων.

—Τί θὰ πῆ δόξα; ρωτᾷ ὁ ἄλλος.

—Δόξα θὰ πῆ νὰ μὴν πεθάνεις. Αὐτὸ θὰ πῆ κι ἄλλο τίποτα. Νὰ παλέψεις μὲ τὸ χάρο καὶ νὰ τὸν νικήσεις, σάν τὸ Διγε-

νῆ στὰ Μαρμαρένια Ἀλώνια (σελ. 291).

Ἀκόμα, στὸ «Ἡμερολόγιο τῆς Ἀργῶς καὶ τοῦ Δαιμόνιου» (σελ.21) ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας δείχνει πῶς σημασία ἀποδίδει σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα, ἀφοῦ τὴν ἀναφέρει σάν ἕνα ἀπὸ τὰ τρία θέματα τοῦ ἔργου: «Τὸ δῶμα τῆς δόξας. Ἀντίρροπο στὴν ἀγωνία τῆς σύγχρονης ζωῆς καί, πολὺ βαθύτερα, ἀντίδοτο καὶ στὴν ἰδέα τοῦ θανάτου... (χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο δόξα μὲ τὴν ἔννοια τῆς διάρκειας, ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς φήμης, ὅπως νομίζουν οἱ ἀφέλειες. Δόξα: τὸ ἔργο ἢ ἡ πράξι ποὺ μένει, ποὺ προεκτείνεται στὸ ἀπειρο τοῦ χρόνου, ποὺ νικᾷ τὸ θάνατο».

Πραγματικὰ, ὁ φόβος τοῦ θανάτου ἀποτελεῖ τὴν ψυχολογικὴ αἰτία τῆς φιλοδοξίας. Ἐνα ἔσφρανο τρέξιμο, στὸν μάταιο ἀγῶνα γιὰ τὸ ξεπέρασμα τοῦ θανάτου, εἶναι κατὰ βάθος ὄλες αὐτὲς οἱ κομπορημοσύνες καὶ τὰ μεγαλεῖα. Ἀπεγνωσμένη προσπάθεια ν' ἀνεβάσουμε ὅσο γίνεται ψηλότερα τὸ «ἐγὼ» μας, ποὺ σὲ κάθε βῆμα μας ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ν' ἀνοίξῃ ἡ γῆ καὶ νὰ τὸ καταπιῇ...

Ἄς ἔρθουμε τώρα νὰ παρακολουθήσουμε τὴν «πορεία» τῶν φιλοδόξων, νὰ ἴδουμε ποῦ τοὺς ὠδήγησε ὁ δρόμος ποὺ διάλεξαν. Κι ἔχουν ἀξιόλογα συμπεράσματα νὰ μεταδώσουν. Δυὸ εἶναι κυρίως οἱ φιλοδοξοὶ στὴν «Ἀργῶ»: Ὁ Νικηφόρος Νοταρᾶς, κι ὁ Παῦλος Σκινᾶς. Ὁ πρῶτος ζητᾷ τὴ δόξα τοῦ μεγάλου γραπτοῦ ἔργου, ὁ δεύτερος τὴν πρακτικώτερη δόξα τῆς πολιτικῆς. Καὶ οἱ δυὸ, κατὰ τὴν ἀντίληψί ποὺ ἔχει ὁ πολὺς κόσμος, πέτυχαν στίς ἐπιδιώξεις τους, μᾶς παρουσιάζουν λοιπὸν τὴν καλύτερη ἐκδοχή—δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾷ κανεὶς πὼς ὑπάρχουν κι ὀλίγοι ἀποτυχημένοι. Ἀλλὰ... ἀρκετὸ εἶναι τὸ δῶμα τῶν ἐπιτυχημένων: Πρῶτα-πρῶτα ὡς ποῦ νὰ «φτάσουν»—δὲν εἶναι, βέβαια, «φτασμένοι»... ἐκ γενετῆς! Ὅριστε πὼς μιλάει γι' αὐτούς, γιὰ ὄλους τοὺς φιλοδόξους, ὁ Χρηστίδης: «Ὁ μεγάλα παιδιά, τρελλὰ, ἀπλοϊκὰ, παραγνωρισμένα παιδιὰ τῆς Δόξας, πόσο σὰς ἀγαπᾷ! Μοναχικοὶ καὶ ἀκατανόητοι, περιπλανημένοι μὲς' στὸ κοπάδι, ἀπροσάρμοστοι, δυστυχισμένοι! Χωρὶς ἀνθρώπινη συντροφιά μῆτε συνεννόησι, μῆτε συμπόνια, βασανισμένοι μέρα καὶ νύχτα ἀπὸ τὸ δαίμονα, ἀνίκανοι νὰ πῆτε τὸν καημὸ σας στὸ διπλανὸ σας ποῦ δὲν καταλαβαίνει... Ἀδιεπέραστα τὰ τεῖχη τῆς σιωπῆς σας. Βαριά, πνιγερὰ καὶ ἀνεπανόρθωτῆ ἢ μοναξιά σας. Δὲν καταλαβαίνει ὁ ἄλλος. Δὲ θὰ καταλάβει ποτέ. Παντοῦ ξένοι καὶ ἔρημοι, σὰ λεπτοί» (σελ. 293).

Ἦστε αὐτὸς ὁ καίμιος τῆς φιλοδοξίας εἶναι ἀληθινὸ σαράκι ποὺ τρώει τὰ σωθικά. Ἀκοῦστε τὸν Παῦλο Σκινᾶ σὲ μιὰ στιγμὴ ποὺ κάποιον ἐξομολογητικὴ διαθέ-

(\*) Ἡ ἐρώτησι ἀπευθύνεται στὸν Νικηφόρο Νοταρᾶ.

σι τὸν συνεπῆρε: «Δὲν ξέρω τί θὰ πεῖ εὐτυχία. Δὲν ἔθεσα ποτὲ στὸν ἑαυτό μου αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Μὰ δὲν μπορῶ νὰ ἡσυχάσω, νὰ κάτσω καὶ ν' ἀπολαύσω αὐτὰ τὰ λιγοστά ἀγαθὰ πού μου προσφέρει ἡ ζωὴ, ὅσο νοιώθω πὼς ὑπάρχουν τριγύρω μου ἀνώτεροί μου. Λογιῶ-λογιῶ ἀνώτεροι. "Ἄλλοι μὲ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν ἀνατροφή, ἄλλοι μὲ τὸν πλοῦτο καὶ τὴν δύναμι τῆς ἐπιβολῆς, ἄλλοι μὲ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη, ἄλλοι μὲ τὴν καταποσώση. Μὲ καταλαβαίνεις, ἐσύ, μὲ ξέρεις καλά. Εἶναι κάτι πού με τρώει ἀπὸ μέσα μέρα-νύχτα. Πρέπει νὰ εἶμαι ὁ πρῶτος. Πρέπει, ἀκούς;» (σελ. 203).

Ἄλλὰ ἄς εἶναι, ἄς προχωρήσουμε. Ὁ Νικηφόρος ἐγνώρισε ἀπὸ πολὺ νωρὶς τὴν ἐπιτυχία. «Μὰ ἡ ἐπιτυχία, πού ἄλλους τοὺς ἐξερεθίζει ἀκόμη περισσότερο, αὐτὸν τὸν εἶχε ἐπηρεάσει κατευθυνστικά. Λάνσαρε τὸ ὄνομά του, ξεθώμανε. Κατάλαβε κιόλα πὼς τὸ λανσάρισμα αὐτὸ καθεστὸ δὲν ἀξίζει τίποτα... Γρήγορα βαρέθηκε αὐτὴ τὴν ὑπόθεσι. Ὀνειρευότανε ἀληθινὲς κατακτήσεις, δηλαδὴ ἔργα βαριά καὶ στερεὰ πού ἀνέχονταν στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου... Πάσχιζε ὡστόσο νὰ ξεπεράσει τὸν ἑαυτό του, μὰ χωρὶς κανένα σοβαρὸ ἀποτέλεσμα! Ἐκεῖνον πού περιμένα, δὲν τοῦ ἐρχότανε, δὲν ἠθέλετε νὰ ἐρθεῖ. Συνεχῶς ἐσκόιζε τὰ χαρτιά του καὶ πάλευε μὲ τὸν ἑαυτό του, ἀνάμεσα στὴν ἐξάρση καὶ στὴν ἀηδία τῆς λογοτεχνίας» (σελ. 198).

Ὀλοένα δινόταν καὶ περισσότερο στὴν ἔκλυτη ζωὴ, αὐτὴν πού τὴν εἶχε ἐν τούτοις καταλάβει ὡς ἐχθρὸ. Κι' ἔτσι ὀλοένα καὶ καταλάβαινε πὼς, ἀντὶ νὰ πλησιάσει, ἀπομακρυνόταν περισσότερο ἀπὸ τὸ μεγάλο ἔργο-ὄνειρο τῆς ζωῆς του. Ὁ ἑσωτερικὸς του κόσμος, ἀντὶ νὰ πλουτίζεται, γινόταν ὀλοένα καὶ πιὸ φτωχός. Τὸ ἀντιλαμβάνεται κι' ὁ ἴδιος κάποτε καὶ τρομάζει: «Τί συνέθηκε καὶ βούλιαξαν ὅλα αὐτὰ τὰ θαυμασιὰ πράματα τῆς ψυχῆς του σὲ τούτην τὴν ἀπαίσια πλήξη;» (σελ. 379). Φυσικὰ «εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ παραδεχτεῖ κανεὶς μόνος μὲ τὸν ἑαυτό του, σκληρὸς, ἀλύπητος νὰ παραδεχτεῖ πὼς τὸ κακὸ βρίσκεται κυρίως μέσα, πὼς ἡ ψυχὴ δὲν ἦταν ἀρκετὰ δυνατὴ» (σελ. 379) κι' ἔτσι βρίσκει κάποια δικαιολογία καὶ μ' αὐτὴν ξεγελάει τὸν ἑαυτό του. Ἄλλὰ ἡ δυστυχία του, ὅταν θυμᾶται πὼς εἶχε ξεκινήσει, εἶναι ἀγιάτρευτη: «Τώρα τί ἔμεινε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ; Στάχτες καὶ πικρὲς νοσταλγίες, καὶ ὕμνοι ἀνικανοποίητοι καὶ πόθοι ἀνεκπλήρωτοι, ψευτισμένα ὄνειρα καὶ μιὰ βαριά, πνιγερή, ἀνυπόφορη ἀβουλία» (σελ. 411). Ἔτσι ὀλοένα καὶ περισσότερο βουλιάζει μὲς' στὴν ἔκλυτη ζωὴ—καὶ τὸ ὄνειρο σβύνει. Χάνεται καὶ ἡ ἀνάμνησί του. Ἀπὸ τὸν νέο πού μὲ τόση δύναμι λαχταροῦσε μιάν

ἀληθινὰ μεγάλῃ δημιουργία, δὲν ἀπομένει τίποτα—στὴ θέσι του ζῆ ἕνας κοσμοποῖτης χαμένος ἀνάμεσα στὶς μεγάλες πρωτεύουσες, δοσμένος στὸ μεθύσι τῆς «μεγάλῃς ζωῆς». Τὸ τέλος του θυμίζει τὴ χτυπητὴ ἐκείνη σὰν καμψοικιὰ γραφικὴ παραμοίωσι πρὸς τὸν σκύλο πού «ἐπιστρέφει ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα». Καὶ μάλιστα αὐτὸς κατεβαίνει ἀκόμη χαμηλότερα: Γιατί τὸν παραστῆκε ἡ ἐπίγνωσι γιὰ τὸ κατάντημά του.

Ἄλλὰ καὶ τὸ τέλος τοῦ ἄλλου φιλοδόξου, τοῦ Παύλου Σκινᾶ, δὲν εἶναι καλύτερο. Πετυχαίνει πάρα πολλά, χωρὶς νὰ ἰκανοποιεῖται ποτέ. Κι' ἔρχεται ἡ ὥρα πού νοιώθει πὼς εἶναι «ἀληθινὰ κουρασμένος ἀπὸ τὴν δράση, ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ δημοσίου στίβου, ἀπὸ τὸ θόρυβο, κουρασμένος καὶ ἀηδιασμένος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του κι' ἀπὸ τὰ πάθη του. Κἀτι μέσα του σὰ νοσταλγία, ἢ σὰν ἀνάγκη τῆς φυγῆς ἢ σὰ φυσικὸς πόθος τοῦ ξεπεντώματος τῶν νεύρων καὶ τῆς θέλησης, κἀτι λαχταροῦσε τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴ, τὴ σιωπηλὴ, τὴ μυστικὴν ζωὴ μὲς' στὶς κλειστὲς κατοικίες, μὲς' ἓν ἄντικνοφρυτεμένο κῆπο, τὴ ζωὴ γιὰ τὴ ζωὴ, χωρὶς ἄλλο σκοπὸ καὶ χωρὶς νὰ σὲ ξέρει κανεὶς, τὴν ἀπλὴν ζωὴ μὲς' στὴν ἀφάνεια καὶ τὴ γαλήνη. ὦ, ναί, γαλήνη! γαλήνη!...» (σελ. 409). Ἐδῶ, αὐτὸς πού ἀκολούθησε τὴ δόξα σὰν δρόμο πρὸς τὴν εὐτυχία, στὸ τέλος καταλήγει νὰ διαπισπώσῃ πὼς ἔπρεπε νὰ πάρη—οὔτε λίγο οὔτε πολὺ—τόν... ἀκριβῶς ἀντίθετο δρόμο!...

\*

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς τύπους τῶν φιλοδόξων, ὑπάρχουν στὸ ἔργο καὶ μερικοὶ ἄλλοι τύποι νέων, πού τοὺς κινεῖ κι' αὐτοὺς ἡ ἴδια ἐφεσι νὰ κάμουν μὲ τὴ ζωὴ τους τὸ μαγικὸ ταξεῖδι τῆς «Ἀργῶς», πρὸς τὸ χρυσόμαλλο δέρας. Καί, πρῶτα-πρῶτα, ὁ Δαμιανὸς Φραντζῆς. Αὐτὸς ἀκολούθησε μιὰ πολιτικὴ θεωρία πού παρουσιαζόταν σὰν ἰδεολογία, ἐκείνην ἀκριβῶς πού εἶχε τὴ μεγαλύτερη «πέρασι» κατὰ τὴ μεσοπολεμικὴ περίοδο, καὶ τῆς ἐδόθηκε μὲ δύναμι, μὲ σταθερότητα, ὀλοκληρωτικὰ καὶ χωρὶς ὑποχωρήσεις. Καὶ ἰδίως ἔρχεται ὡρα πού ἀπὸ μέσα του ἀνεβαίνει ἓνα ἐρώτημα γεμάτο ἀγωνία:

«Ποῦ πάμε, ψυχὴ μου, ποῦ πάμε;» (σ. 314). Ἀργότερα αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία ὠριμάζει περισσότερο καὶ κάποτε «καὶ σ' αὐτουνού τὰ χεῖλια ὁ Νικηφόρος ξεχώρισε μιὰ διάθεσι σαρκασμοῦ, μὰ τοῦ φάνηκε πὼς τοῦτος ὁ σαρκασμὸς στρεφότανε περισσότερο πρὸς τὰ μέσα παρά πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔμοιαζε πὼς δὲν ζοῦσε ἀρμονικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του» (σελ. 412). Αὐτὸ εἶναι τὸ καταστάλαγμα τῆς πείρας ἀπὸ τὸ δρόμο πού ἀκολούθησε ὁ Φραντζῆς, ὁ

δυναμικώτερος ἀπὸ τοὺς τύπους τῆς «Ἀργώ». Στὸ τέλος ζητάει τὴ λύτρωσί του μὲ τὴ «μεγάλῃ πράξι», μὲ τὴ θυσία, ἀλλὰ τὸ διάθεμά του στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει τίποτε ἀπὸ τὴν εἰρήνη καὶ τὴ χαρὰ ἑνὸς λυτρωτικοῦ κινήματος αὐτοθυσίας—εἶναι ἕνα ἀπεγνωσμένο διάθεμα, καμουφλαρισμένη αὐτοκτονία.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους νέους, ὁ Μαθιόπουλος, μπερδεμένος μέσ' στὶς ἀλληλοσυγκρούμενες πίστεις τῆς ἑποχῆς, χάνει αὐτὴν ποὺ εἶχε, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μπορῆ νὰ βρῆ ἄλλη καλύτερη, κι' ὁ Λίνος Νοταρᾶς δὲν προφταίνει νὰ δώσῃ μιὰ πρακτικὴ μορφή στὴν ἔφεσί του τῆς «φυγῆς». Ὑπάρχει καὶ κάποιος, ὁ Πικιός, ποὺ δρᾷ χωρὶς νὰ πιστεῦν ἄρνεται ἀπὸ ἕνα θανάσιμο ἀγνωστικισμὸ—θανάσιμο καὶ κυριολεκτικὰ, ἀφοῦ τὸν φέρνει—κουρασμένο, βαριεστημένο, ἀηδιασμένο—ὡς τὴν αὐτοκτονία.

Καὶ τὸ συμπέρασμα ἀπ' ὅλες αὐτές τις «ἀργοναυτικὲς ἐκστρατείες» τῶν νέων τῆς μεσοπολεμικῆς γενεᾶς; Τὸ μαρτυρᾶνε πολὺ καθαρὰ μόνες τους—καθεμιά μὲ τὸ δικὸ της δρᾶμα. Ἐν τούτοις διατυπώνεται καὶ ἐπιγραμματικὰ μέσα στὸ ἔργο:

Κάποτε ρωτᾷ τὸν Παῦλο Σκινᾶ τὸ παιδάκι του:

«—Ἐσὺ πῆγες μὲ τὴν «Ἀργώ», μπαμπᾶ;

—Πῆνα.

—Καὶ τί βρήκες;

—Τίποτα! Ἀποκρίθηκε ὁ Παῦλος Σκινᾶς σιγανὰ» (σελ. 470).

Καὶ στὸ «Ἡμερολόγιό» του ὁ Χρηστίδης συνοψίζει:

«Δὲν ὑπάρχει πουθενὰ τὸ Χρυσόμαλλο Δέρας. Μὰ ὑπάρχει τὸ ταξεῖδι τῆς «Ἀργώ» (σελ. 294).

Ὁμολογία λοιπὸν κι' ἐδῶ, χρησιμώτατη, πὼς ὁ Κόσμος, ὅλοι οἱ φανταχτεροὶ καὶ σήμερα πολυσύχναστοι δρόμοι του, εἶναι ἀνίκανοι νὰ δώσῃ τὸ «Χρυσόμαλλο Δέρας», ἀνίκανοι δηλ. νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ βαθεῖα λαχτάρᾳ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Καὶ ὅμως εἶναι τόσο πραγματικὸ, τόσο ἀπαραίτητο τὸ ταξεῖδι τῆς Ἀργώ—πηγάζει ἀπὸ μιὰν ἀθάσταχτην ἀνάγκη.

Καὶ τί μένει, λοιπὸν; Ποῦ θὰ πᾶμε; Δὲν ὑπάρχει πουθενὰ φῶς, οὔτε καν ἕνας δείκτης κατευθύνσεως μέσ' στὸ σκοτάδι; Τὸ βιβλίον ποὺ ἀπασχόλησε τὸ ἄρθρο αὐτό, δὲν τελειώνει χωρὶς νὰ δώσῃ ἕνα τέτοιο δείκτη: Πρῶτα-πρῶτα τὴν ἀναγνωρίσει πὼς εἶναι ἀπαραίτητα τὰ ἡθικὰ πρότερό

μα τὰ, ἀν θέλῃ κανεὶς κάτι νὰ κάμῃ στὴ ζωὴ του: «Τὸ δημιουργικὸ σκίρτημα δὲν εἶναι τόσο σπάνιο ὅσο μᾶς ἀρέσει νὰ λέμε. Ἄλλα πράγματα εἶναι σπάνια, ἢ συγκέντρωση τῶν δυνάμεων, ἢ αὐστηρὴ αὐτοπειθαρχία... (σελ. 290). Στὸ «Ἡμερολόγιό τῆς Ἀργώ» καὶ τοῦ Δαυμόνιου» (σελ. 16) ἀναφέρεται σὰν «μὴ ἀπὸ τίς τρεῖς κεντρικὲς ἰδέες τῆς Ἀργώ» ἡ ἰδέα τοῦ χρέους. Ἡ ὑστατὴ παρηγοριά τῆς ψυχῆς, κατακλείδα τοῦ βιβλίου, ἀληθινὴ κάθαρση: σὰν γκρεμίζονται ὅλα τὰ δνεῖρα, ὅλες οἱ αὐταπάτες, ἢ σὰν σὲ πιέζει καὶ σὲ βασανίζει ἡ σύγχυση τῆς ζωῆς, σκύψε πρὸς τὴ συνειδησί σου καὶ στάσου ἀλύγιστος στὶς προταγές της». Ἐδῶ σκέπτεται ὁ συγγραφέας πὼς ἔτσι καταλήγει σὲ μιὰν ἀλήθεια γνωστὴ ἀπὸ πολὺ παλιὰ, ποὺ δὲν θὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀνόητη ἐκείνη δίψα τῆς πρωτοτυπίας. «Στωϊκὸ πόρισμα;» λέει. Ἄλλὰ βρίσκει μέσα του ἀρκετὴ παλληκαριά ὥστε ν' ἀπαντήσῃ ὁ ἴδιος: «Ἴσως. Ἄς μὴ φοβοῦμαι τίς λέξεις».

Καὶ ὕστερα, εἶναι καὶ ἄλλο—στὶς τελευταῖες σελίδες τοῦ βιβλίου: Ὁ Μανώλης Σκυριανός, (ἕνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα) μέσα στὸ Δικαστήριον, κάποια στιγμή ποὺ αἰσθάνεται βαθεῖες συγκινήσεις καὶ ὀδυνηρὲς ἀπορίες ν' ἀναδεῦσιν στὸ ἑσωτερικὸ τῆς ψυχῆς του, σηκώνει τὸ βλέμμα ψηλά πρὸς τὸ εἰκόνισμα τοῦ Χριστοῦ:

«Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ζωντάνευε στὰ μάτια του διλόδροση καὶ ἀσπίλη, ἔλαμπε ἔλα— ὅτατα σὰ μέσα ἀπὸ ἕνα φευγαλέο κῶμα διάφανης ἀχνῆς. Μιὰ ἀπέραντη γλυκύτητα κατέβαινε στὸν κόσμο.

Ἡ αἱματώμενη εἰκόνα τοῦ Ἀνθρώπου σπαρταροῦσε μέσ' σ' ἕνα ξεχειλισμα σποργῆς καὶ χαρᾶς.

—...Γιατί τιμωροῦν, Κύριε; Γιατί εἶμαι τόσο μονάχος; Γιατί ὅλη αὐτὴ ἡ δυστυχία;

—Κάνε τὸ χρέος σου, εἶπε τὸ δρᾶμα.

Ἄς ὁ κόσμος γέμισε γαλήνη».

Ἔτσι τελειώνει ἡ «Ἀργώ». Ὅλοι οἱ ἠρωδῆς τῆς καρασθοσκιωμένοι, ἢ πιγωμένοι στὸ τέλος μέσα στὴ θάλασσα τῆς ζωῆς. Καὶ μοναχὴ διέξοδος ὁ δρόμος τοῦ χρέους, ἔμπνευσμένου ἀπὸ τὸν Χριστό.





LOUIS LEFEBVRE

(Βραβείον της Γαλλικής 'Ακαδημίας)

## ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΗΣ ΑΥΓΗΣ

Με την αύγή, άπλός κι' έγώ σάν τά ήσυχα παιδιά,  
πού δέ θά κάμουμε ποτέ πράξι άπαγορευμένη,  
μέ την αύγή, όλοκαίνουργος κι' άγνός, μέσ' στη δροσιά,  
Σέ προσκυνῶ μέ μία ψυχή, Θεέ μου, άναπαυμένη.  
Πολύ μ' άρέσει την πρωινή μου κλησι νά σοῦ στέλνω:  
Δέν είχα άκόμα τόν καιρό νά κάμω τὸ κακό,  
καί νοιώθω γιά τόν δύστυχο μὰ κι' άδολο έαυτό μου,  
νοιώθω λιγώτερη ντροπή· κι' όλο τή σκέψι φέρνω  
στό πῶς νά κάμω πιό καλά, λόγο, έργα, λογισμό μου.

“Ω, τούτ' ή άνέκφραστη δροσιά, ή πρωινή, Πατέρα,  
σάν πανωφόρι διάφανον άπό λεπτό μετάξι!  
Παρακαλῶ, Πατέρα μου, μ' αυτό νά μέ σκεπάσης  
γιά όλη μου τή μέρα!  
Νά, τώρα, πρίν καλά-καλά τελειώση ή προσευχή μου,  
στον κόσμο και στην ταραχή και πάλι θά γυρίσω.  
“Ω, κάμε, άνάμεσα σ' αυτούς, κι' ώς νάρθη ή νύχτα πίσω,  
νά νοιώθω άγνή και δροσερή σάν δρθρο την ψυχή μου,  
και νά την νοιώθω άδιάκοπα νά ύψώνεται άγνισμένη,  
και πάντα ν' άνεβαίνει!

## Ο ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ (\*)

111

‘Απ’ τὴν κατάπτωσι πού βρισκόταν ὁ Ἑλληνισμὸς στὰ τελευταῖα πρὸ Χριστοῦ καὶ στὰ πρῶτα μετὰ Χριστὸν χρόνια, ποῦ ἦταν ἐκεῖνο τὸ σταθερὸ χέρι ποῦ ἀπλώθηκε πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἀρπάξε δυνατὰ καὶ τὸν ἀνέθεσε ξανά στὰ ὕψη; Ποιὰ ἦταν ἡ μυστικὴ μὰ καὶ ὑπεράνθρωπη δύναμι ποῦ φύσηξε στὰ ναρκωμένα μέλη καινούργια ζωὴ, καὶ παρουσίασε ξανά τὴ φυλὴ γεμάτη ζωτικότητα, καὶ τὴν ἀνέθεσε πρωταγωνίστρια στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ γιὰ μιὰ χιλιετία; Ὁ κ. Κ. Ἀμαντος στὸν πρῶτο τόμο τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας του—εἶναι ἡ τελευταία σοφὰρ καὶ σοφὴ ἐργασία ποῦ ἔχουμε στὴν Ἑλληνικὴ πάντα σ’ αὐτὸ τὸ θέμα—μελετῶντας τοὺς συντελεστὰς τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, βάζει γιὰ πρῶτον καὶ κυριώτεσο συντελεστὴ τὸ Χριστιανισμὸ καὶ τὴν Χριστιανικὴ Ἐκκλησία(1). Δίκαιος φόρος εὐγνωμοσύνης; Ναι; ἀλλὰ καὶ ἀναντίρρητον ἱστορικὸ γεγονός, ἀλήθεια βγαλμένη ἀπ’ τὴ ζωτανὴ πραγματικότη-τα τῶν χειροπιαστῶν γεγονότων.

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ἀλήθεια δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ξεφύγῃ τὴν δευδέρκεια τοῦ Ζαμπελίου. Καὶ γι’ αὐτὸν ἐπίσης ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἦταν ἡ δύναμις ἐκεῖνη ποῦ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην ἐργάσθηκε μέσ’ στὴν ψυχὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ καλλιέργησε γόνιμα μέσα του κάθε σπέρμα πολιτισμοῦ κι’ ἐξευγενισμοῦ. Γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῶν μέσων χρόνων ἦταν ἀνυπολόγιστο εὐτύχημα τὸ ὅτι ἀγκάλιασεν εὐθὺς ἀπ’ τὴν ἀρχὴ τὴν νέα πίστι. Ἀγκυλιάζοντας τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ἀγκάλιαζε συγχρόνως τὸν αὐτοῦργο τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς τῶν ἀναγεννήσεως: «Νέα δι’ αὐτὸν ζωὴ· νέος αἰὼν· νέον στάδιον» ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ νεκρανάστασις» (Α. Δ. 61) (2). «Νέα φάσις ἱστορίας. Ἀπό-

κρυφος μεταπολίτευσις. Πνεῦμα Κυρίου ἦλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπεσκίασεν αὐτήν» (Β. 41). Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀρχίζει νὰ μορφώνεται ὁ νέος Ἑλληνισμὸς: «Τῆς Νεοελληνικῆς ἐθνότητος αἱ πηγαὶ ὑποβλύουσιν ὑπόγειοι καὶ ἀδιόρατοι ἐξ αὐτῆς τῆς θείας Ἐνανθρωπήσεως ἀναπηδῶσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Θεοδοσίου... καὶ δὲν ὄρμωσιν ἀκατάσχετοι πλέον, ἢ εἰς τὰς ἡμέρας Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο καὶ τῶν διαδόχων του» (Β. 63).

Ποῖες δὲμος ἦσαν οἱ θετικὲς ὠφέλειες ποῦ πῆρε ἀπ’ τὸ Χριστιανισμὸ τὸ Βυζάντιο σὰν κράτος; Ὁ Ζαμπέλιος μᾶς δείχνει πολλές. Πρῶτα-πρῶτα τὸ Εὐαγγέλιο ἐπέδρασε πάνω στὸ λαὸ γιὰ τὴν ἠθικοποίησίν του. Ἐργάτες τοῦ πνεύματος μὲ σπάνια χαρίσματα κι’ ἐκπληκτικὴ δύναμι λόγου, ὅπως ὁ Χρυσόστομος, ὁ Βασίλειος, οἱ Γρηγόριοι, εἶναι οἱ διδασκαλοὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Τοῦ ἀποκαλύπτουν τὰ βᾶθη τῆς πίστεως καὶ τὸν ποδηγετοῦν πρὸς τὴ ζωὴ τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς. Γιὰ τὸν Χριστιανισμὸ ὁ λαὸς δὲν εἶναι μιὰ ἀπλὴ κι’ ἀπρόσωπη μάζα. Εἶναι σύνολο προσωπικοτήτων, καὶ κάθε μιὰν ἀπ’ αὐτὲς τὴν βλέπει χωριστά, σὰν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς δίνει τὴ θέσι ποῦ τῆς ἀρμόζει μέσα στὴν κοινωνία. Γι’ αὐτὸ καὶ μέσα στὸ χριστιανικὸ Βυζάντιο ὁ λαὸς παίρνει ξεχωριστὴ θέσι, ποῦ ὅσο κι’ ἂν οἱ χρονογράφοι δὲν μᾶς τὴν ἐδειξαν λαμπρὰ καὶ καθάρια, τὰ γεγονότα μᾶς τὴν μαρτυροῦν πολὺ σημαντικὴ.

Κι’ ὅσο ἐργαζόταν ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ τὸν ἐξευγενισμὸ τοῦ λαοῦ, ἄλλο τόσο ἐργαζόταν γιὰ τὴν ἠθικοποίησίν καὶ τῶν ἀρχόντων. Ἐταῖ τὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα καλλιερῶνται παράλληλα. Πλησιάζουν τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο. Καταλήγουν σὲ μιὰ προσέγγισι καὶ σὲ μιὰ κατανόησι, ποῦ οἱ πνευματικοὶ κι’ ἐθνικοὶ τῆς καρποὶ ἦσαν ἐξαιρετικοί. Κάτω ἀπ’ τὴ σκέπη τῆς Ἐκκλησίας ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς συνειδητοποιεῖται. Ἡ φυλὴ ξεκαθαρίζεται, ξεχωρίζει ἀπ’ τὰ γύρω εἰδωλολατρικὰ καὶ βάρβαρα φύλα, συσπειρώνεται στὸν ἑαυτὸ τῆς, συγκεντρώνει τὶς δυνάμεις τῆς. Δὲν ἐθεολόγησε ὁ βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς ἀπὸ

(\*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

(1) Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. Α’ σελ. 23—39.

(2) Γιὰ συντομία, ὅταν οἱ παραπομπὲς ἀναφέρονται στίς «Βυζαντινὲς Μελέτες» θὰ σημεϊώνουμε ἔνα Β καὶ τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδος. Ὅταν ἀναφέρονται στὸ βιβλίο «Ἄσματα Δημοτικά, μετὰ Μελέτης περὶ Μεσαιωνικοῦ Ἑλ-

ληνισμοῦ», θὰ βάζουμε τὰ στοιχεῖα Α. Δ. καὶ τὴ σελίδα.

μιὰ μάταιη τάσι μεταφυσικῆς θεωριολογίας. Ἀφωσιώθηκε στὴν Πίστι του, γιὰτὶ ἡ Πίστις ἦταν γι' αὐτὸν τὸ ψαμί, ὁ ἥλιος, ὁ ἀέρας. Χωρὶς αὐτὴν ἦταν ἀδύνατο νὰ ζήσῃ. Χωρὶς αὐτὴν θὰ χανάταν. «Τίς ἤθελεν εἶσθαι ἡ τύχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ—ἐρωτᾷ ὁ Ζαμπέλιος—ἐάν ἢ κατὰ πᾶσαν ἀλήθειαν Ἑλληνοσώτειρα Ἐκκλησία δὲν εἶχευ ἐκ προοιμίων καὶ μετὰ θυσῶν ἀνεκδιηγήτων, συναθροίσει καὶ κλάω αὐτῆς καὶ περιθάψει τὰς ἐθνικὰς ἐκείνας ἰδιότητες, αἵτινες ἐν τῇ Θ' ἑκατονταετηρίδι μέλλουσι νὰ ἀνασχηματίσωσι τὴν Ἑλληνικὴν τοῦ γένους πατριδα; ἢ τί σήμερον ἠθέλομεν εἶσθαι ἡμεῖς αὐτοί, χωρὶς ἐκείνης τῆς ἐπισκευάσεως;» (Α. Δ. 121) (3).

IV

Ἄν ὁμως ὁ Χριστιανισμὸς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Ἑλληνισμόν, αὐτὸ ἔγινε

(3) Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ συμφωνοῦνε πιά μὲ τὴν ἀποψιν αὐτῆ τοῦ Ζαμπελίου, καὶ τονίζουν τίς μεγάλες εὐεργεσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνισμό. Ἔτσι, γιὰ ν' ἀναφέρω μερικὰς κρίσεις, ὁ ἔακοντος βυζαντινολόγος Jorga ἔχει γράψῃ: «Ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξεν ὁ κύριος παράγων ἐξελληνισμοῦ» (La vie Byzantine I, 64). Κι' ὁ Γάλλος καθηγητῆς κι' ἀκαδημαϊκὸς Charles Diehl πού τὸ κῆρος του γιὰ τίς βυζαντινὰς μελέτες εἶναι παγκόσμιον, στὰ πολλὰ καὶ σοφὰ του βιβλία τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Βυζάντιον, ὑπογραμμίζει συχνὰ τὴν ὀλοσδιόλου ξεχωριστὴν ἐπίδρασιν πού εἶχεν ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ τὴ δημιουργίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Εἰδικώτερα μάλιστα τονίζει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ βυζαντινὴ τέχνη, πού κατὰ τίς φράσεις του «γεννήθηκε τῇ στιγμή πού ὁ Χριστιανισμὸς ζητοῦσε μορφῆς τέχνης καινούργιες», «ἔλαμψε μὲ μίαν ἀσύγκριτη λάμψιν, κι' ἀπτινοβόλησε στὸν κόσμον ὀλόκληρον» κι' ἔγινεν ἔτσι «ἡ μεγάλη μυσταγωγὸς ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου» («Manuel d' art Byzantin» ἐκδοσις β', Paris 1925, Τόμ. Α' σελ. 23 καὶ τόμ. Β' σελ. 903, 906). Μὰ κι' ὁ δικὸς μας Παπαρηγόπουλος ἀναντιρροτῶ θεωρεῖ τὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ὑπῆρξε γιὰ τὸν ἐθνικὸν μας βίον «ἐν τῶν ζωτικωτάτων, πολλὰκις δὲ τὸ ζωτικωτάτων τῶν συστατικῶν αὐτοῦ» καὶ δὲν παρέλειψε νὰ βεβαιώσῃ ὅτι «τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διεσώθη, τοῦλάχιστον δὲν διέσωσε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, εἰμὴ διὰ τῆς μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ συμμαχίας», καὶ ὅτι «δι' αὐτοῦ ἐρωταγωνίστησεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι καὶ δι' αὐτοῦ ἰδίως ἀνεκαινίσθη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις» (Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκδ. ε' τόμ. Β' μέρ. σ' σ. 316, καὶ τόμ. Β' μέρ. β' σ. 95). Θὰ παραλείψω παρόμοιες ὁμολογίας τοῦ Lenormant, τοῦ Salaville, τοῦ Gelzer, τοῦ Krumbacher, τοῦ Schlumberger καὶ ἄλλων, γιὰ νὰ μὴ δίνω μάρκος στὸ ζήτημα.

γιὰτὶ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τὸν πίστεψε εὐλικρινὰ καὶ τὸν ἐγκολπώθηκε μὲ ἀγάπην. Ἄν πολλοὶ ἀρχαιοπαρμένοι φιλόσοφοι καὶ σοφισταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης—καὶ δυστυχῶς καὶ τῆς δικῆς μας—δεχτήκαν τόσο στενοκέφαλοι, τόσο ἀνίκανοι νὰ μποῦν στὸ νόημα τῆς «καινῆς διδαχῆς», μὰ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἦταν οὔτε τόσο κοντόφθαλμος οὔτε τόσο καθυστερημένος. Ἐκεῖνον πού δὲ μπόρεσαν ἀνάκαθεν, καὶ σήμερα, νὰ καταλάβουν μὲ ὄλη τὴ σοφίαν τους μερικοὶ ἀρχαιοπληκτοί, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς—ὁ πιὸ γνήσιος αὐτὸς ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων—τὸ κατάλαβε ἀπ' τὴν πρώτην στιγμήν. Στὴ νέα πνευματικὴν ἀνατολήν πού ἐχάριζε πλοῦτον φωτὸς στὴ Γῆ καὶ στὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἔστρεψε τίς πλάτες. Δὲν εἶδε μέσα στὸν Χριστιανισμόν ἕναν ἐχθρὸν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ· εἶδε μονάχα ἕναν ἐχθρὸν τῶν εἰδώλων, ἕναν ἐχθρὸν κάθε ψεύτικου, κάθε χαμηλοῦ, κάθε νόθου· ἕναν ἀνακαινιστὴν πού δὲν ἀρνιόταν ν' ἐγκαλιᾶσθαι τὸ ἀληθινὸ καὶ τὸ ἀνώτερον, ὅπου κι' ἂν εἶχε φανερωθῆ, σὲ ὅποιαν χώρα κι' ἀπὸ ὅποιον λαόν. Ἄντι λοιπὸν νὰ δῆ ἐχθρὸν, εἶδε ἕνα φίλον. Κάτι παραπάνω: εἶδε τὸ ἄλυτρωτὴ τοῦ κόσμου καὶ τὸ δικόν του.

Γι' αὐτὸ τὰ ὀπισθοδρομικὰ κηρύγματα τοῦ Παραβάτη, καὶ κάθε παραβάτης, μὲς' στὴ συνείδησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἦσαν ἀπ' τὴν πρώτην στιγμήν καταδικασμένα. Ἐκεῖνοι ἤθελαν νὰ τὸν γυρίσουν πίσω. Αὐτὸς ἤθελε νὰ προχωρήσῃ μπροστά. Καὶ σὰν ἰσχυρότερος ἐνίκησεν, ἐτρέφθηκε τὸν καινούργιον δρόμον, συντονίζοντας τὸ βῆμά του μὲ νέους ρυθμοὺς καὶ κάτω ἀπὸ νέους—λαμπερώτερος—ἥλιους.

Βρισκόμαστε ἀκόμη στὰ χρόνια τῶν διωγμῶν; Παντοῦ, σὲ κάθε χώρα ὅπου ὑπάρχει Ἑλληνισμὸς, ὁ Ἑλληνισμὸς αὐτὸς προσφέρει ἄφθονον αἷμα μαρτυρικὸ γιὰ τὴ χριστιανικὴ πίστι: «Ἐκάστη ἐπαρχία—γράφει ὁ Ζαμπέλιος—ἔχει βασάνους ἰδίας. Ἐχεῖ ἡ Μεσοποταμία τὸ ἀργὸν πῦρ, ἔχει ὁ Πόντος τὸν τροχόν, ἡ Ἀραβία τὸν πέλεκυν, ἡ Καππαδοκία τὸν διαλελυμένον μόλυβδον. Φόβος καὶ τρόμος βασιλεύει καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πανταχοῦ φρίκη καὶ θρήνος καὶ δάκρυα» (Α. Δ. 77).

Ἄλλὰ κι' ὅταν ἔπαυαν οἱ διωγμοὶ καὶ εἰρήνευσεν ἡ Ἐκκλησία, ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαψε νὰ προσφέρῃ τίς ὑπηρεσίας του στὸν Χριστιανισμό. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε πὸς τίς ᾤξησε τώρα. Ἡ Ἑλληνικὴ σοφία, ἡ Ἑλληνικὴ διανοήσις, τὸ ἄθος τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως, ὁ νοῦς κι' ἡ ψυχὴ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς χώρας, δίνεται τώρα καὶ δαπανᾶται στὸ γιγάντιον ἔργο τῆς διατυπώσεως, τοῦ προσπισμοῦ, τῆς ἐμπεδώσεως τῶν Χριστιανικῶν δογμάτων καὶ τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν τοῦ εὐαγγελίου. «Ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτικὴ, ἡ

ποίησης, ἡ καλλιτεχνία, ἡ ρητορική, καὶ ὅλη ἡ αὐλὸς ἐκείνου τοῦ χρόνου πατρὶς, ὅλη συναπατεθὴ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου τῆς ἐνότητος, ὡς ἀναίμακτον ὀλοκαυτώμα καὶ θσαυρὸς εἰς σωτηρίαν ὠρισμένος» (Α. Δ. 127).

Φυσικά, τὰ «μεγάλα μυαλά» ποῦ ἐξέθρεψεν ὁ νεώτερος ὀρθολογισμὸς—καὶ μερικοὶ ἐξυμνοῦν δικοὶ μας, ποῦ με ζήλω ἐτρεξαν νὰ τοὺς κάμουν τὸν κανονάρχου—βρήκαν κι' ἀπ' αὐτὸ ἀφορμὴ γιὰ νέες κατηγορίες. «...Μᾶς κατηγορήσαν ὅτι ἐπὶ τῶσους καὶ τῶσους αἰῶνας ἀξιοθρηνητῶς ἐπηρεχολήθημεν ματαιοπονοῦντες περὶ τὰ τοιαῦτα. Πολιτικοὶ διάσημοι μᾶς ἐγλεύσαν, ὅτι, δῆθεν, θεολογοῦντες ἢ τὰ θεολογηθέντα μεθ' ὑπερβολικῆς συντηρήσαντες πίστεως, ἀπαλώσαμεν πᾶσαν περὶ πατρίδος ἀγάπην, καὶ ἀπεπλανήθημεν εἰς κυκεῶνα φλυαριῶν». Ὅμως τὰ «ἐλεύθερα» αὐτὰ πνεύματα, τὰ δεμένα μετὰ σχοινία τῶν προκαταλήψεων δὲν μπόρεσαν νὰ νοιώσουν οὔτε τίς ἀπόλυτες ἀξίες ποῦ κρύβει μέσα του ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπο, οὔτε τὴν λυτρωτικὴν δυνάμιν ποῦ ἠντήλησεν ἀπ' τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἢ Ἑλληνικὴν φυλὴν. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ δὲ μπόρεσαν αὐτοὶ νὰ ἐκτιμήσουν—ὡς τὸ ξαναποῦμε ἄλλη μιὰ φορά—ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τὸ ἐνοίωσεν αἰσθάνθηκε τὴν νέα του ἀποστολή, μιὰν ἀποστολὴν ποῦ τὸν καλοῦσε, ἀφοῦ παλαιότερα εἶχε δώσει στὸν κόσμον τὰ λαμπρότερα φῶτα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τώρα νὰ τοῦ χάριση τὰ ὑπερούσια φῶτα τῆς θεϊκῆς ἀποκαλύψεως.

### V

Μιὰ καὶ ἡ μελέτη αὐτὴ δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ ἐξαντήση ὅλο τὸ ἔργο, οὔτε κἀν τὸ ἱστορικό, τοῦ Ζαμπελίου, θ' ἀρκεσθῶ στὰ τέσσερα αὐτὰ κύρια σημεῖα, ποῦ χτυποῦν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς στὸν ἀναγνώστη τῶν ἱστορικῶν τῶν μελετῶν<sup>(4)</sup>. Εἶναι καιρὸς τώρα νὰ κυττάξωμὲν τὸ Ζαμπέλιο μετὰ μίαν συνθετικώτερη ματιὰ, βλέποντάς τον σάν συγγραφέα καὶ σάν ἄνθρωπο.

Ὅπως εἶπα καὶ στὴν ἀρχή, ὁ συγγραφεὺς αὐτὸς εἶν' ἕνας ἀπ' τοὺς πιὸ δυνατοὺς καὶ τοὺς πιὸ σοφοὺς ποῦ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἢ Ἑλλάς στὸν 19<sup>ο</sup> αἰῶνα. Τὸ διάβασμα τῶν βιβλίων του εἶναι μιὰ ἀληθινὴ

(4) Ἀξιόλογα πράγματα θὰ εἶχε νὰ γράψῃ κανεὶς ἂν ἤθελε νὰ μελετήσῃ πῶς λ. γ. εἶδε τὸ ζήτημα τῆς μορφώσεως καὶ τῆς παιδείας στὸ Βυζάντιον ὁ Ζαμπέλιος, ἢ τί ἔχει γράψῃ γιὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης στὸν μεσαίωνα, γιὰ τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως καὶ τῶν δήμων στὴ Βυζαντινὴ πολιτεία, γιὰ τὸ ζήτημα τῆς δουλείας, γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν κλπ.

πνευματικὴ ἀπόλαυσις. Δυστυχῶς σὲ μερικοὺς ἀπ' τοὺς σημερινούς διανοουμένους μας, καὶ μάλιστα σὲ ὄσους ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν λογοτεχνία, ἔχει ἐπικρατήσῃ μιὰ προκατάληψις. Βιβλία γραμμένα στὴν καθαρεύουσα δὲ θέλουσιν νὰ τὰ διαβάξουν. Αὐτὸ εἶναι λάθος καὶ λάθος μεγάλο. Δὲν ἔχω ὑπ' ὄψει μου βέβαια ἐκείνους ποῦ δὲ διαβάξουν οὔτε βιβλία γραμμένα στὴ δημοτικὴ, κι' ἐνῶ θέλουσιν νὰ παρουσιάζωνται σοφοὶ καὶ πολύεργοι, ὅμως συχαίνονται τὴ μελέτη σάν τὴ κακία ἀρρώστεια· ἀλλὰ ἐννοῶ τοὺς ἀληθινούς καὶ εὐσυνειδήτους ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων καὶ τῆς διανοήσεως. Αὐτοὶ, κι' ὅλοι μας, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πῶς, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε μὴ, εἴτε μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι, στὴν καθαρεύουσα ἔχουν γραφῆ βιβλία μετὰ ἀληθινὴν πνοήν, μετὰ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον, μετὰ ἀναμφισβήτητὴν δυνάμιν καὶ ὑγείαν στοχασμοῦ, βιβλία ποῦ δὲ μπορεῖ νὰ τὰ παρατρέξῃ κανεὶς, χωρὶς ν' ἀδικήσῃ τὸν ἑαυτόν του.

Τέτοια εἶναι καὶ τὰ βιβλία ποῦ μᾶς ἔχει χάρισει ὁ Σ. Ζαμπέλιος. Ἀσφαλῶς, ἡ ὑπερκαθαρεύουσα αὐτὴ ποῦ χρησιμοποίησεν, ζημιώνει κάποτε τὰ ἔργα του, καὶ μάλιστα τὰ λογοτεχνικά. Αὐτὸ ἄλλως τε τὸ εἶχε καταλάβει κι' ὁ ἴδιος κι' ἔφθασε μάλιστα σὸ σημείον, μετὰ μιὰ ἐκπληκτικὴν εὐλυκρίνειαν, νὰ ταλαινώσῃ τὸν ἑαυτόν του, γράφοντας σὸ τέλος τῶν Βυζαντινῶν Μελετῶν: «Ἀξιοθρηνητοὶ καὶ ἡμεῖς αὐτοί, ὅτι εἰς ὀλίγους χραισθέντες, καὶ τὴν λοιμώδη ψώραν τῆς λεξιθρίας καὶ ἡμεῖς νοσήσαντες, τότε τὸ πόνημα συνετάξαμεν εἰς λέξιν ποῦ μὲν ὀλοκίον καὶ ἀνομοιόμορφον, ποῦ δὲ δυσπρόσοιστον καὶ μὴ κοινὴν». Θὰ εἶχεν ἴσως ἀκόμη νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς κάποια τάσι μακρηγορίας, κάπου-κάπου μιὰ ὄσιν ὑπερβολῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ κάποιες ἱστορικὲς ἀνακρίβειες, ποῦ εἴτε εἶν' ἀπλῆς ἀθελψίαι, εἴτε ἀνάγοντα σὲ ζητήματα ποῦ ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δὲν εἶχεν ἀκόμη τότε διαλευκάνει.

Παρ' ὅλες ὅμως αὐτὲς ἢ κι' ἄλλες τυχόν ἑλλείψεις, ὁ Ζαμπέλιος κατέχει συγγραφικὰ προσόντα ἐξάαιρετα, ἱκανὰ ν' ἀναπληρώσουν κάθε ἀτέλεια. Ἡ γλώσσά του ἔχει μιὰν εὐκαμψία μοναδικήν. Τὸ ὄφρος του εἶναι τόσο ἑλκυστικόν, τόσο ὄροσερόν, ποῦ κρατᾶται συνεχῶς τὸν ἀναγνώστη ἑξασκῶντας ἀπάνω του μιὰ ἰδιαίτην γοητεία. Εἶναι συναρπαστικὸς, χάρισμα σημαντικόν, ποῦ τὸ κατέχει σὲ μεγαλύτερον βαθμὸν ἀπὸ πολλοὺς μεταγενέστερους ἱστορικοὺς μας. Ἐπίσης ἔχουν κάμει λόγο γιὰ τὴν ποιητικὴν χάριν ποῦ στολίζει τὸ ὄφρος του. Κι' ὁ Παλαμάς ἔχει μιλήσει κάπου γιὰ «τὸ ἔξαρμα τῆς λυρικῆς ἱστοριογραφίας του»<sup>(5)</sup>. Οἱ

(5) Κ. Παλαμᾶ «Σολωμός, ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔρ-



παρατηρήσεις αὐτὲς εἶναι πολὺ σωστές. Ξέρουμε ἀλλως τε, πὼς ὁ Ζαμπέλιος ἀρ-  
χισε τὴ σταδιοδρομία του ὡς ποιητῆς, ἐδη-  
μοσίευσε μάλιστα καὶ ἀρκετὰ ποιήματα<sup>(6)</sup>.  
Ἀργότερα ὁμως ἐγκατέλειψε τὴν ποίησι  
γιὰτὶ θέλησε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ν' ἀφοσι-  
ωθῆ ἑξ ἑστικότερους ἀγῶνας, φράσεις  
ποῦ ἐπέπαιραξε τότε πολὺ τὸν Πολυλά<sup>(7)</sup>.  
Ἄν ὁμως ὁ Ζαμπέλιος ἔπαψε νὰ γράφῃ  
ποιήματα, τὸ ποιητικὸ του τάλαντο δὲν πῆ-  
γε χαμένο. Μεταγγίσθηκε ὀλόκληρο μέσα  
στὸν ἱστοριογράφο, ποῦ χάρις σ' αὐτὸ μᾶς  
χαρίζει πολὺ συχνὰ ὑπέροχες λυρικές ἐξάρ-  
σεις κι' ἄλλοτε σοῦ δίνει τὴν ἐντύπωσι πὼς  
διαβάσεις ἐποποιῶν.

\*

Καλὰ αὐτὰ. Ἀλλὰ σὰν ἱστορικός ὁ Ζαμ-  
πέλιος τί ἀξίαν ἔχει; Πρῶτα-πρῶτα πρέπει  
νὰ σημειωθῆ αὐτὸ ποῦ ἐπανειλημμένως δη-  
λώνει ὁ ἴδιος, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἀσχολεῖται  
κυρίως μὲ τὴν Ἱστορίαν, ἀλλὰ μὲ τὴν Ἱ-  
στοριονομίαν. Μὲ ἄλλους λόγους, εἶναι ἔ-  
νας φιλόσοφος τῆς Ἱστορίας. «Ἡμεῖς ζη-  
τοῦμε ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἰδέας περιεκτικές,  
οὐχὶ δὲ ὄχλον ὀνομάτων», γράφει κάπου  
(B. 383). Κι' αὐτὸ τὸ διαπιστώνουμε σὲ  
κάθε κεφάλαιο τῶν ἱστορικῶν του συγ-  
γραμμάτων. Ἐταί, ἀναζητώντας «ἰδέας  
περιεκτικές» προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ πάν-  
τα τὸ βαθύτερο νόημα τῶν γεγονότων, ἀνε-  
βάζει τὴν ἱστορία στὴν ἀληθινὴν ἀποστο-

γο του» ἐκδ. Στοχαστῆ, Γῆρω στὸ Σολωμό,  
Ἀθῆναι 1927, τόμ. β σελ. 67.

(6) Βλέπε λ. χ. στὸν «Ποιητικὸν Ἀνθῶνα»  
Ζακύνθου τὸ μακρὸ ποίημα «Υστερίων νυχτιᾶ  
τοῦ κατοδίκου», ποῦ, ὅπως γράφει ὁ Δὲ Βιά-  
ξης «ἐξ ἀγνοίας ἀπεδίδετο εἰς τὸν Σολωμό,  
ἐνῶ εἶναι τοῦ Ζαμπέλιου». Ὁ ἴδιος προσθέτει  
ὅτι ὁ Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσε «αἰάλλους ὀ-  
ραιοτάτους στίχους ἀνωνόμως» (Ποιητικὸς Ἀν-  
θῶν, 1886, σελ. 158—160).

Κι' ὁ Σ. Λάμπρος ἔχει γράψῃ ὅτι ὁ Ζαμ-  
πέλιος «ὑπῆρξεν εἰς τῶν μάλιστα δια-  
κεκριμένων τοῦ ἔθνους λογογράφων», ὅτι  
«παρόθεν εἶχεν ἀποκτήσει τὴν ἐμφυτον ποι-  
ητικὴν τάσιν, ἣν διέσωσε ὅτε ἀνδρωθεὶς ἐ-  
τραπῆ ἐπὶ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας καὶ τῆς  
γλώσσης τοῦ ἔθνους», καὶ ὅτι «οὐδέποτε πρέ-  
πει νὰ λησμονηθῆ ὅτι εἶναι εἰς τῶν πρώτων  
παρ' ἡμῖν ἐπιδοθέντων εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν  
καὶ ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τῆς δημοτικῆς ἡ-  
μῶν γλώσσης» (Ἐφημερίς «Ὀρσ» 7 Σεπτεμ-  
βρίου 1881, ἀρ. φύλ. 310).

Γιὰ τὴν ποίησι καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς ὁ  
Ζαμπέλιος βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ διατυπώσῃ  
γνώμες ἀξιολογώτατες στὴν πραγματεία του  
«Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγοῦδῶ».

(7) Ἰακ. Πολυλά «Πόθεν ἡ μυστικοφοβία  
τοῦ κ. Σπ. Ζαμπέλιου» ἐκδ. Στοχαστῆ, Γῆρω  
στὸ Σολωμό, Ἀθῆναι 1925, Τόμ. Α' σελ. 134.

λή τῆς, ποῦ εἶναι ὄχι μόνον νὰ ἐκθέσῃ ξερά  
τὴ σειρά τῶν πραγμάτων, μὰ νὰ γίνῃ φω-  
τεινὸς φάρος καὶ διδάσκαλος τῶν μετα-  
γενεστέρων. Γιατὶ, πραγματικά, ὁ Ζαμπέ-  
λιος ἔχει πολὺ μεγάλη ἰδέα γιὰ τὸ σκοπὸ  
καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τῆς  
Ἱστορίας. «Ὁ ἐκλεκτός ἱστορικός», λέγει,  
«εἰς οὐδὲν κόμμα ἀνήκει, οὐδεμίαν ἰδιαι-  
τέραν τάξιν ἐκπροσωπεύει, οὐδεμίαν ἰδέαν με-  
ρικὴν δουλεύει. Ἡ συνειδησις τοῦ ἐκφράζει  
τὴν κοινὴν συνειδησι» ἢ δὲ φωνὴ του, φωνὴ  
αἰῶνος. Ἐντεῦθεν προέρχεται ὁ δαιμόνιος  
καὶ θρησκευτικὸς τῆς Ἱστορίας χαρακτήρ,  
ὁ καθολικός ἐκείνους λόγος κλπ.» (B. 20).

Κι' ἀφοῦ τέτοια εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς  
ἱστορίας, ὁ ἱστορικός ποῦ θέλει νὰ εἶναι  
στὸ ὕψος αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς, πρέπει νὰ  
ἔχῃ ὠρισμένα ἀπαραίτητα προσόντα. Πρῶ-  
τα-πρῶτα, βέβαια, νὰ εἶναι ἀκούραστος ἐ-  
ρευνητής. Νὰ βγῆ ἀπ' τὴν κατάστασι «τῆς  
δοκαιοσύφου ἡμιμαθείας, ἔνθα ἡ ἡμετέρα  
φιλαυτία φιλεῖ νὰ δρέπῃ ἀνά πᾶσαν στι-  
γμὴν εὐδιαδράκτους καρπούς», καὶ νὰ  
προβιθασθῆ «διὰ μελέτης συντόμου καὶ  
σκέψεως ἐμβριθοῦς καὶ ἐρευρῆς ἀκατακου-  
ράστου», ὥστε νὰ μὴ κάμῃ ἐκ προθέσεως  
«τὸ ἐνεστώς μέτρον σταθερὸν πρὸς ὑπο-  
τίμησιν τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ νὰ προση-  
λοῖ τὸν νοῦν εἰς τὴν διερμηνείαν τῆς ἐν  
ἐκάστῳ γεγονότι ἐγκρυπτομένης ἀγαθοτε-  
λείας» (B. 133). Εἶναι ἀμείλικτος γιὰ τοὺς  
ἱστορικοὺς ἐκείνους ποῦ «εἰς ἐφημεριδο-  
γραφικὰς διατριβὰς μετὰ κουφότητος ἐνί-  
στε ἀσυγχωρήτου πραγματεῦνται τὰς οὐ-  
σιωδωτέρας ἰδιότητας τοῦ Ἑλληνισμοῦ»  
(A. Δ. 396).

Ἐπειτα ὁ ἱστορικός πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύ-  
θερος ἀπὸ προκαταλήψεις: «Αἱ πράξεις  
τῶν προηγουμένων γενεῶν ὀρθαί καὶ δι-  
καίαι δὲν ἐκτιμῶνται, εἰμὴ ὅταν οἱ ἀπό-  
γονοι, ἐγκρατεῖς ὄντες τοῦ λόγου τῆς ἐ-  
αυτῶν ἐποχῆς, καταδεχθῶσι νὰ παραλά-  
θωσι πρὸς στιγμὴν τὰ φρονήματα καὶ τὸ  
αἶσθημα τῶν ὑπὸ δίκην πατέρων». Ἄλλως,  
ἀδικεῖται τὸ παρελθόν ἢ μὲν σήμερον γε-  
νεὰ χλευάζει τὴν προηγουμένην, ἢ δὲ μέλ-  
λουσα θέλει χλευάσει δωρεάν τὴν σήμε-  
ρον... Τοὺς θησαυροὺς τῆς γνωμολογίας  
μας μὴ καταναλίσκωμεν εἰς μάτην, βδε-  
λυττόμενοι σειρὰν πράξεων, ἃς δυνάμεθα  
μὲν καὶ ὀφειλομέν νὰ ἐρμηνεύσωμεν, δὲν  
δυνάμεθα δὲ ν' ἀφαίρεσωμεν ἀπὸ τοῦ τό-  
που ἔνθα πάνσοφος νοὺς ἐγκατέστησεν αὐ-  
τάς» (B. 149).

Τέλος ὁ ἱστορικός πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὀ-  
ψιν του, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ ἦλθεν ὁ  
Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον, τὸ ρεῦμα τῆς Ἱ-  
στορίας ἀλλάξε, κι' ἐπομένως ἀνάγκη ν'  
ἀλλάξῃ κι' ἡ μέθοδος ἡ ἱστορικὴ: «Καθὼς  
ἡ θεῖα Ἐνσαρκωσις—λέγει ὁ Ζαμπέλιος—  
τὸν εὐδιάσειστον τῆς ἀρχαιότητος λόγον  
μετέβαλεν εἰς λόγον πανάνθρωπον, ἀμε-

τακίνητον, ούτως άνεσκεύασε και την μέθοδον του έκζητειν τας έκτοτε συμβάσας Ιστορικάς περιπετείας, τας τε ήθικας και κοινωνικάς και πολιτικάς και διανοητικάς». «Όσοι παρεγνώρισαν την βασικήν αυτήν αλήθεια, δέν μπόρεσαν να συλλάβουν τό νόημα πολλών και σοβαρών Ιστορικών γεγονότων, και κατέληξαν σε θεμελιώδη σφάλματα και λανθασμένα συμπεράσματα. Και τούτο γιατί «οία ή μέθοδος, οίον το όρμητήριον της κρίσεως, τιαύτα και τ' άποτελέσματα της μελέτης» (B. 37-38).

Έχοντας τέτοιες αντίληψεις για την Ιστορία ο Ζαμπέλιος, έργασθηκε πράγματι άκαταπόνητα και με ζηλευτήν εύσυνειδησία, καθώς επίσης και με φιλοσοφία για τό παρελθόν. Χάρης σ' αυτά, και χάρης άκόμη σε κάποια διαίσθησι που θα μπορούσε κανείς να την ονομάσει Ιστορική διαίσθησι, κατώρθωσε να εισδώσει βαθειά και δημιουργικά στά θέματα που έρευνούσε. «Πλείστα αλήθεια, λέγει ο καθηγητής Άδ. Άδαμαντιού, άφορώσαι εις την Ιστορίαν και τόν πολιτισμόν του μεσαιωνικού Έλληνισμού, οι όποια μόλις σήμερα γίνονται άποδεκτά, είχαν ήδη πρό πολλού λεχθή από τόν Ζαμπέλιον. Άναγινώσκομεν σήμερα εις έπιφανείς ξένους βυζαντινολόγους ιδέας και πορίσματα, τά όποια είχαν ήδη πρό δεκαετηρίδων ειπεί ο "Έλλην Ιστοριογράφος... ο πρώτος σθεναρός ύπερμαχος της άδιασπάστου έθνικής συνοχής και προσέτι ο πρώτος αληθής πρόδρομος των βυζαντινών μελετών» (8).

Πράγματι ο Ζαμπέλιος είν' ένας πρωτότυπος Ιστοριοδίφης, που έπρωλείεαν τό έδαφος κι' έχάραξε τόν δρόμον, όπου έβάδισαν ύστερ' από λίγα χρόνια ο Κ. Παπαρηγόπουλος κι' οι άλλοι Ιστορικοί μας (9). «Η δικαιοσύνη έπιβάλλει να λεχθή—γράφει πάλιν ο Άδαμαντιού—ότι ο πρώτος δώσας την άφορμήν (ν' άνοικοδομηθή εκ βάθρων τό οικοδομημα της πατρίου Ιστορίας) ύπήρξεν ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ο όποιος εξέδωκε τῷ 1857 έργον σοφόν, τας «Βυζαντινάς Μελέτας», έν ᾧ όχι μόνον την ένότητα της έθνικής Ιστορίας διακηρύσσει, αλλά και άποδεικνύεται ο πρώτος κατά χρονολογικήν τάξιν έμθριθής βυζαντινολόγος του ΙΘ' αιώνος, εις συμπεράσματα του όποιοι μόλις σήμερα, ίσως και έν άγνοία του έργου αυτού, καταλήγει ή διεθνής βυζαντινολογία» (10). Άκόμη πιά τιμητική είναι ή κρί-

σις του Σπυρ. Λάμπρου, που φθάνει να πη, ότι, παρ' όλες τις έλλείψεις του, ο Ζαμπέλιος «κατά την βαθύτητα των συλλογισμών, την πρωτοτυπίαν του πνεύματος, την δύναμιν του καλάμου, την γενικότητα του νοού, προσόν του Ιστοροδύτου άπαραίτητον, δύναται να θεωρηθή ως τ' έξοχώτατος παρ' ήμιν της Κλειούδς ύποφήτης» (11).

Μά ή έπιστημονική άξία του Ζαμπελίου από τότε κιόλας είχεν έκτιμηθή, όχι μόνον στην Έλλάδα, μά και έξω απ' αυτήν. «Τά μεσαιωνολογικά συγγράμματά του έτυχον μεγίστης φήμης έν Άνατολή και Δύσει, και πολλά καθημια άνέγραψαν αυτόν μεταξύ τών μελών των» (12). Ήταν λοιπόν δικαίος φόρος οι έορτές που ο «Σύλλογος τών έν Άθηναις Λευκαδίων» άργάνωσε στά 1930 προς τιμήν του στο γενέθλιό του νησί.

\*

Παράλληλα όμως προς την Ιστορική του διαίσθησι και τ' άλλα του έπιστημονικά χαρίσματα, στά έργα του Ζαμπελίου δίνουν μιάν άξια ξεχωριστή ή μεγάλη του χριστιανική πίστις καθώς επίσης κι' οι φωτισμένες ύποθήκες που σαν αληθινός διδάσκαλος του Γένους του, προσφέρει στον Έλληνα άναγνώστη. Άληθινά, ο Ζαμπέλιος είναι πιστός. Όχι μόνο δέν διατάζει να τό φανερώσει, μά και τό φωνάζει έξαστερα και καθαρά, με τό θάρρος των πεποιθήσεών του. «Ο Χριστιανισμός γι' αυτόν είναι τό μέγιστον και συντελεστικώτατον συμβάν της παγκοσμίου Ιστορίας» (B.40). Πιστεύει πως μέσα στην Ιστορία έπεμβαίνει κι' έπιστατεί ή θεία Πρόνοια ή όποια «άνεξαρτέτως πάντα γονιμοποιεί προς συγκρότησιν άρμονίας και έπίσπευσιν της άνθρωπίνου βελτιώσεως» (B. 252)· και γι' αυτό φρονεί, ότι «τά μεγάλα Ιστορικά γεγονότα δέν πρέπει να εκλαμβάνονται άπλώς ως άποτελέσματα της τυφλής εϊμαρμένης, ή της βελήσεως τούδε ή εκείνου του άνδρός, άλλ' ως έπεισόδια θεοκέλευστα» (Α. Δ. 432). Άκόμη επαναλαμβάνει πολύ συχνά την πεποίθησίν του, πως ο Χριστιανισμός έσωσε την Έλλάδα: «Η Θρησκεία είναι ο κύριος και παντοδύναμος μοχλός της Έλληνικής άναπτύξεως». Γι' αυτό έμεις οι Έλληνες περισσότερο από κάθε λαό πρέπει να είμαστε εύγνώμονες προς τόν Θεόν: «Εάν ο Έλλην δέν δοξολογήσῃ την θεϊαν Πρόνοιαν καθ' όλες τας ήμέρας της ζωής του, τίς άλλος έξυμνήσει Αύτην;» έρωτά (Α. Δ. 299). Τέλος έξομολογείται ότι έπέρασε κι' αυτός κάποτε την περίοδον τών άμφιβολιών και της άπιστίας. «Ηλθεν

(8) Μεγ. Έλλην. Έγκυκλοπαιδεία, τόμ. ΙΑ' σελ. 906.

(9) Βλέπε και Ά. Καμπάνη «Ιστορία της Νέας Έλληνικής κριτικής» εκδ. Β' Άθήναι 1935 σ. 71.

(10) Ιστορία των Βυζαντινών Μελετών, Μεγ. Έλλ. Έγκυκλ. τόμ. Ζ' σ. 841.

(11) «Όρα» Άθηνών, 7 Σεπτεμβρίου 1881.

(12) Α. Ζώης, Μεγ. Έλλην. Έγκυκλ. τόμ. ΙΑ' σ. 906.

ὄμως ἀργότερα ἢ ὠριμώτερη σκέψις, καὶ τότε μπόρεσε νὰ ἐκτιμήσῃ τὰ πράγματα διαφορετικά, παρὰ ὅπως τὰ ἔκρινε προηγουμένως ἔχνοτας «ἀνά χεῖρας τὸν Βολταῖρον, τὸν Δουπουὶ καὶ τὸν Βόλνευ» (B. 135).

Ἀκριβῶς δέ, ἐπειδὴ τὴν ἀπέκτησε μὲ ἀγάπην τὴν πίστιν του, γι' αὐτὸ τὴν ἐκτιμᾷ τόσο πολὺ καὶ προτρέπει τοὺς ἀναγνώστας του νὰ τὴν κρατήσουν κι' αὐτοὶ μὲ ζήλον (A. Δ. 119). Καὶ συχνὰ ἐκφράζει τὴ λύπην του, γιατί, ἀντὶ νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας καὶ τὴν προσοχὴν τῶν νέων μας καὶ τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν ἀπόκτησιν μορφώσεως πού νάου σύμφωνη πρὸς τὴν χριστιανικὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν μας παράδοσιν, ἔμεῖς παίρνομεν γιὰ πνευματικούς ὁδηγούς τις ξένες φιλολογίαις τῆς κακῆς ὥρας (A. Δ. 6, 9).

Γιὰ τὴν κακὴν ὄμως αὐτὴν τακτικὴν ὑπευθύνους θεωρεῖ πρὸ πάντων τοὺς λογίους τῆς χώρας. Αὐτοὶ κυρίως ἐπῆραν στραθὸ δρόμο. Αὐτοὶ πού, θέλοντας νὰ κἀμουν τὸν νεωτεριστὴ, ἔμειναν εἰς τὸ φρόνημα «εἰδωλολατρῶν εἰδωλολάτραι», κι' ἐπροτίμησαν, «κουφοδοξίας χάριν», νὰ μένουν ἀμφοίβιοι πάντοτε, ἀντὶ νὰ τεθοῦν, ὅπως ἦταν σωστό, «ἐπὶ κεφαλῆς τῆς διαμορφωμένης χριστιανωσύνης, ἴδιον καὶ αὐτόζωον δημιουργοῦντες πολιτισμόν» (B. 665-6).

Γι' αὐτὸ εἶναι ἀμείλικτος ὅταν χτυπᾷ τοὺς λογίους—χωρὶς ἀπ' τὸ μαστίγιωμα νὰ ἐξαιρῇ καὶ τὸν ἑαυτὸ του—γιατί τὸ ρίξαν στὸν «στόμφον» καὶ τὴν ἐγώτικὴν ἔπαρσιν, καὶ παράτησαν τὸ λαὸ νὰ δέρνεται στὸ σκοτάδι, ἀποκομιζόντάς τον μόνον μὲ πατραγαθικά κηρύγματα καὶ μὲ κούφιες ὀνειροπολήσεις: «Τί εἰργάσθημεν ἕως τοῦδε, προετοιμασίας χάριν; ἐρωτᾷ. Τίνα γλῶσσαν κατάλληλον διεμορφώσαμεν πρὸς διάδοσιν τῆς ἐθνότητός μας, εἰς ἐπικραταίων τῶν ἐλπίδων μας; Ποῖον τὸ ὄργανον, δι' οὗ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκυκλοφόρησεν ἄχρι τοῦ νῦν εἰς τὰς φλέβας τοῦ γένους, τὴν θεραπεῖαν τῆς ἠθικῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῆς πεφωτισμένης πίστεως εἰσαγαγῶν εἰς τὴν καλύθην τοῦ γεωργοῦ, εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ ποιμένου, εἰς τὸ κέλλιον τοῦ χωρικοῦ ἱερέως;... Πῶς ἡμεῖς οἱ συγγράφοντες φωτίζομεν τοὺς ὁμογενεῖς; Πειρώμενοι ὅσον

οἶόν τε νὰ πθηκίσωμεν τὴν διὰ τῶν ὑπερβατῶν καὶ τῶν ἀσυνδέτων καὶ πολυειδῶν σχημάτων παράτροπον περιόδον τοῦ Θεοκυβίδου, τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ἐν εἰρήνῃ κεκοιμημένων Βυζαντινῶν. Φιλενδεικτοῦτες σύνταξιν σκολιᾶν, λαθουρινώδη, καρκινοβατικὴν, ὑπ' αὐτῆς τῆς ἡμετέρας ἱστορίας ἀκυρωθεῖσαν. Ἐκκενοῦντες εἰς τὰς σελίδας μας τὸ λεξικόν καὶ τὴν φρασεολογίαν τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου, παντάπασιν δ' ἀμεριμνοῦντες ἕάν οἱ λαοί, διὰ τοὺς ὁποίους ἐξαιρέτως τὴν τυπογραφίαν ἡ θεία Πρόνοια παρεχώρησε, καὶ ὑπὲρ ὧν ὀφείλομεν ἀνευδότης, ἕκαστος κατὰ δύναμιν, νὰ συνεργασθῶμεν, ἕάν εἶναι κάτοχοι τῶν λεξικῶν μας καὶ τῆς βιβλιοθήκης μας ὅπως μᾶς καταλάβωσιν.. Ἐρημον εὐρόντες καὶ ἀνεωγμένην τὴν προγονικὴν οἰκίαν, εἰσέβημεν θαρραλέως τὴν θύραν ἐν τῷ ἄμα κλείσαντες ἕκαθήσαμεν δέ, καὶ συμπόσιον πολυτελὲς παρασκευάσαντες ἐν πάσῃ δαψιλείᾳ καὶ ἀφθονίᾳ, φαγησιποτοῦμεν καὶ συνευαχούμεθα οἱ καλότυχοι, μηδῶλως μεριμνῶντες, ὅτι οἱ ἀποκλεισθέντες ἀδελφοί μας στενάζουσιν ἔξω ἐν πείνῃ καὶ δίψῃ καὶ γυμνότητι καὶ παντελεῖ ἀπαιδευσίᾳ ὅτι καλοῦνται Ἑλληνας, καὶ ἐν τούτοις ἀγνωοῦσι τὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὅτι ὀνομάζονται Χριστιανοί, καὶ τί ἀκριβῶς ἐστὶ Χριστὸς οὐκ οἴδασιν» (B. 680-81).

Ἄν ὄμως οἱ παλαιότεροι ἔκαμαν σφάλματα, οἱ νέοι πρέπει νὰ τὰ ξεφύγουν. Καὶ γι' αὐτὸ πρὸς τοὺς νέους στρέφει τελευταῖα τὶς νοουθεσίας του ὁ Ζαμπέλιος. Δὲν πρέπει νὰ ἐχθνοῦν οἱ νέοι μας, πῶς ὁ περιορισμὸς τους εἶναι ἱερός, ἢ κλησὶς τους ἐξαιρετικὰ τιμητικὴ. Δὲν πρέπει νὰ ἐχθνοῦν τὴν πίστιν τῶν πατέρων τους, τὶς θυσίας πού ἐκεῖνοι προσέφεραν γιὰ νὰ ἐδραιώσουν τὴν ἀληθινὴν αὐτὴ καὶ φωτεινὴν πίστιν τῆς Χριστιανικῆς. Καὶ πρέπει πάντα νάχουν στὸ μυαλό τους ὅτι δὲν εἶν' αὐτοὶ γιὰ τὴν ἀρνησὶν καὶ τὴν ἀπιστίαν, κι' οὔτε γιὰ τὴν ποταπὴν ζωὴν, γιατί στὸ μέτωπό τους «στίλθει ὁ ἀστήρ τῆς Εὐαγγελικῆς ἀποστολῆς, πυριλαμπῆς ἀστήρ Εὐαγγελισμοῦ».

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ



## ΠΟΙΟΣ ΑΛΛΟΣ;

Ἐσὺ τὸ ξέρεις Παντοδύναμε,  
δὺὸ κόσμοι μέσα μου παλεύουν,  
ὦ σπαραγμοὶ τῶν ἀντιθέσεων,  
πὺν μέρα-νύχτα μὲ παιδεύουν!

Ἄνὸ μονομάχοι πολεμόχαροι,  
ὀλοζωσμένοι τ' ἄρματά τους,  
κι' ἀχοῦνε σὰ σὲ τσίρκο μέσα μου  
τὰ κονταροχτυπήματά τους.

Τώρα, νά, ὁ πόθος μ' αἰχμαλώτισε  
καὶ σὰν ἀνδράποδο μὲ σέρνει·  
σὲ λίγο, λυτρωμένη ἢ θέλῃσι,  
τὸ μῆνυμα τῆς νίκης φέρνει.

Τώρα τοῦ βούρκου τὰ βρωμιόνερα  
τὴν ἀβουλή ψυχὴ ραντίζουν·  
σὲ λίγο δάκρυα μετανοϊώματος  
σὰν θεῖο λουτρὸ τὴν καθαρίζουν.

Βλέπω τοῦ νόμου Σου τὰ θέληγτρα  
κι' ὀρμῶ γιὰ νὰ τὰ καταχτήσω·  
μὰ τὸ κακὸ μπροστά μου ὀρθώνεται,  
θεριό! καὶ μὲ γυρίζει πίσω.

Νοσταλγικά τὸ φῶς Σου ἢ σκέψη μου  
στέκει μακρὰ καὶ τὸ κυττάζει·  
μὰ μόλις πῶ νάρθῶ σιωπότερα,  
πέφτει ἢ νυχτιὰ καὶ μὲ σκεπιάζει!

Τὸ πνεῦμα ὑψώνεται παύσαρο  
μὲ τὴν πρωτόγονη ὀρμὴ του.  
Μὰ κεῖ πὺν λέω πὺς ὄλα σκίψανε  
μὰ πρὸς στὴ μεγάλη δύναμί του.

νὰ πάλι ἢ σάρκα ἢ ἀνυπόταχτη  
μὲ πείσμα ὀρθώνει τὸ κεφάλι,  
καὶ μανιασμένα ξαναμπλέκονται  
γιὰ τὴ θανάσιμή τους πάλι.

Κι' εἶν' ὄρες πὺν ἢ ψυχὴ μου ἀσπαίροντας,  
μὲ τὶς ματόδρεχτες πληγὲς τῆς,  
βογγάει καὶ χύνει δάκρυα πύρινα,  
κι' εἶν' οἱ σπαραχτικὲς κραυγὲς τῆς

τὸ «ἀνάτι μὲ ἐγκατέλιπες»  
πὺν ἀχεῖ στοῦ Γολγοθᾶ τὰ σκότη,  
κάποιου φτωχοῦ Δαβὶδ τὸ «πρόσχες μοι»,  
καὶ κάποιου Προμηθεᾶ δεσμώτη.

Ὠμίνα! Ὠ Πλάστη πολυδύναμε,  
ἐσὺ πὺν ἀκοῦς ἀπ' τὸ θρονί Σου  
τοὺς μυστικὺς ρυθμοὺς τοῦ Σύμπαντος  
κι' ὄλους τοὺς ῥόχθους τῆς ἀδύσσου!

Σκίησε, ἱκετεύω Σε, κι' ἀπάνω μου,  
βάλε στὰ στήθη μου τ' αὐτί Σου,  
ν' ἀκούσης τὰ σκληρὰ χτυπήματα  
πὺν θέλουν ἄγρια νὰ ξεσκίσουν

καὶ νὰ σπαραξοῦνε σ' ἀμέτρητα  
κομμάτια τὴ φτωχὴ καρδιά μου.  
Κύριε, λυπήσου με, σπλαγχνίσου με,  
ἕως γενοῦ στὴ συμφορὰ μου!

Πὺν νὰ ζητήσω ἄλλοῦ τὴ λύτρωσι  
καὶ σ' ἄλλον ποιὸν νὰ καταφύγω;  
Ὅπου κι' ἂν ἔτρεξα κι' ἂν ἔκραξα,  
πνεῦμα, ἄνθρωπον, ἀδέρφι, φίλο.

ἄλλοι μὲ κύτταξαν ἀδιάφοροι  
κι' ἄλλοι μοῦ δεῖξαν καταφρόνια.  
Καὶ κείνοι πὺν ἔνοιωσαν τὴ θλίψι μου  
κι' ἦρθαν κοντά μου μὲ συμπόνια,

ὄλοι τοὺς ἄχρηστοι κι' ἀνόφελοι,  
καθένας μὲς' στὰ κοίματά του,  
κι' ὄλοι τοὺς σκλάβοι, σκλάβοι ἀλύτρωτοι,  
στὸ σῶμα τοῦτο τοῦ θανάτου.



“Αχ! ποιός λοιπόν θά γίνῃ ρύστης μου  
στή θλίψη μου καί στήν ὀδύνη;  
ποιός λυτρωτής μου καί παράκλητος  
καί ποιός σωτήρας μου θά γίνῃ;

Ποιός άλλος, Κύριε, ἀπ’ τὴν ἀγάπη Σου;  
Ἰησοῦ! ποιός άλλος ἀπὸ Σένα;  
Ἐσὺ τοὺς δυὸ ἀντιπάλους ἔσμιξες  
μὲ τὸ Σταυρὸ σὲ ἄνθρωπον ἓνα.

Ἐσὺ μονάχα, Ἐσταυρωμένε μου!  
Ἐσὺ ποὺ ἀπλώνοντας τὰ χέρια,  
μᾶς σφίγγεις ὅλους στήν ἀγκάλῃ Σου  
καί μᾶς ὑψώνεις ὡς τ’ ἀστέρια!

Ἐσὺ τῆς ἔχθρας τὸ μεσότοιχο  
σωροῦς χαλάσματα ἔχεις κάμει,  
ὄπλο κραδαίνοντας στὰ χέρια Σου  
τὸ περιπαιχτικὸ καλάμι.

Ἐσὺ τὸ Νόμο ποὺ μᾶς βάραινε  
σὰ μολυβόπετρα τὰ στήθια,  
μὲ τὴ χαρούμενη τὸν ἄλλαξες  
κι’ ἀγνὴ κι’ ὀλόφωτὴ Σου Ἀλήθεια.

Ἰησοῦ Χριστέ, τοῦ κόσμου λύτρωσι  
καί δόξα τοῦ Ἄναρχου Πατέρα!  
κάμει τὸ ἀργὸ ν’ ἀκούσω βῆμά Σου  
μέσ’ στὴ γαλήνια τούτῃ ἑσπέρα!

Ἐλα Χριστέ μου, μὲ τὸ ἠλιόγευμα  
π’ ὀλοῦθε χρώμα εἰρήνης σπέννει·  
δός μου καλὴν καί σταματήσε  
τὴν καταιγίδα ποὺ μὲ δέρνει.

Δός μου γαλήνη! Πλάσε μέσα μου  
νέον ἄνθρωπο, καινούργια κτίσι.  
Τὸ διχασμὸ τοῦ ἐγὼ μου φθάνοντας  
ἢ χάρι Σου ἄς τὸν καταργήση.

Κι’ εἰρηνεμένη καί χαρούμενη  
καί προσκυνήτρα Σου ἡ ψυχὴ μου,  
νύχτα καί μέρα μπρὸς στὸ θρόνο Σου  
μῦρο θά καίῃ τὴν προσευχὴ μου.

Λόγο καί πράξι ὁμοροπλέκοντας,  
χορδὲς θά πλάσω καί ψαλτήρια,  
κι’ εὐλαβικά τὸ γόνυ κλίνοντας  
θά τραγουδῶ τὰ νικητήρια.

Ἕγμο ζωῆς, τραγουδι ὀλόγαρο,  
ψαλμὸ εὐφροσύνης θά τονίσω.  
Ξύπνα καρδιά μου τὰ μεσάνυχτα,  
γλυκὰ νὰ μοῦ κρατήσης ἴσο!

Ξύπνησε πρὶν ἀπ’ τὸ ξημέρωμα,  
καρδιά μου παρηγορημένη!  
Μέσ’ στῆς αὐγῆς τὸ δροσοδόλημα  
ὁ Λατρευτός σου σὲ προσμένει.

Προσμένει ἀπὸ τὴ νύχτα ξάγρυπνος  
μέσα στῆς ἀνοιξῆς τὰ μῦρα,  
Ψάλε τὸν ἕμνο τὸ λυτρωτικὸ  
μὲ τὴν ἑφτάχορδὴ σου λύρα.

Ψάλε τὸν ἕμνο τῆς ἀγάπης σου  
καί τὸν ψαλμὸ τῆς λευτεριάς σου.  
Διαλάλησέ τὴν ὡς τὰ πέρατα  
τὴν ἀξεπέραστη χαρὰ σου.

Ψάλε γλυκὰ γιὰ τὸν Νυμφίο σου,  
ψυχὴ μου νυχτοπαρωρίτρα.  
Γιὰ τὸν Νυμφίο ποὺ σὲ λευτέρωσε  
τὸ αἷμά Του δίνοντας γιὰ λύτρα!

# Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ



## Ἀπόψεις

### ΕΙΣ ΣΟΒΑΡΩΤΕΡΑΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν μελέτην, τὴν «κάθε εἶδους μελέτην, ποὺ ἀφορᾷ εἰς τὸ ψυχικὸν δράμα τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ ἐμβαθύνουν περισσότερο εἰς τὸ νόημα τῆς ἐποχῆς. Σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν κατέχει—καὶ πολὺ δικαίως—ἡ ἱστορία. Διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς σκέψεως ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ πάντοτε πηγὴν ἑρμηνείας, προσαρμογῆς καὶ ἐξελλίξεως τῆς συγχρόνου ζωῆς. Ὁ ἱστορικὸς ποὺ δὲν περιγράφει ἀπλῶς τὰ γεγονότα, ποὺ δὲν δίδει μόνον ὀνόματα καὶ χρονολογίας, ἀλλὰ ζητεῖ μίαν βαθύτεραν συσχέτισιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ εὐρίσκει μίαν γραμμὴν ἢ ὁποῖα τὰ συνδέει, αὐτὸς ὁ ἱστορικὸς προσφέρει ἀναμφιβόλως μίαν μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον.

Χάριν τῆς τοιαύτης μελέτης, εἰς ἐποχὴν μάλιστα ποὺ ὀλισμὸς ἔπαυσε νὰ ἔχη ἀξιώσεις σοβαρᾶς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ζητήματος τῆς ἱστορικῆς ἐξελλίξεως, ὁ ἀντικειμερικὸς ἐρευνητὴς μελετᾷ καὶ ἕνα ἄλλον παράγοντα εἰς τὴν ἱστορίαν, ἑκτός δηλ. τοῦ ἀνθρώπινου: τὸν παράγοντα τῆς ὑπερτέρας πνευματικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία διευθύνει τὴν πορείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ὁ παράγων αὐτὸς ἐρευνᾶται ἐκ τῶν ὑστέρων, μετὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν, ὥστε ὁ φιλοσοφῶν ἱστορικὸς νὰ διακρίνη τὴν διήκουσαν διὰ μέσου τῆς ἐξελλίξεως πνευματικῆν δυνάμιν, ἢ ὁποία ἐπηρεάζει καὶ ἐξουσιάζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἐπὶ τῆς γῆς. Μὲ ἄλλας λέξεις, διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν καθαρῶτερα, ὁ κριτικὸς ἱστορικὸς βλέπει, ἑκτός ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὰς μεγάλας ἱστορικὰς γραμμάς τοῦ ἀνθρώπινου βίου, αὐτὴν τὴν ἀνωτέραν θεῖαν Δύναμιν ἐνεργοῦσαν.

\*

Μερικοὶ σταθμοὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας μᾶς βεβαιῶνουν τετραγωνικὰ διὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν, διότι μᾶς εἰσάγουσιν εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴν κοινὴν γνώμην τῶν λαῶν εἰς

διαφόρους ἐποχάς (\*). Ἐδῶ περιοριζόμεθα εἰς μίαν περιληπτικὴν ἀνασκόπησιν τῶν κυριωτέρων σημείων τῆς ἱστοριογραφίας, διότι δὲν εἶναι δυνατόν εἰς τὸν χώρον αὐτὸν νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερο. Εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς τὰ ἀρχαιότατα γραπτὰ μνημεῖα τῆς Βαβυλωνίας, τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου μαρτυροῦν ὅτι οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν αὐτῶν ἀπέδωκαν τὰς ἱστορικός των περιπετειᾶς εἰς τὴν ἀμείνον ἐπενέργειαν τοῦ Θεοῦ, τῶν ἀντιλήψεων δὲ τούτων ἔχονται ἐπίσης αἱ χρονολογίαι τῶν Σινῶν, ὡς καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία Βέδα καὶ Ἀθέοτα τῶν Ἀρίων λαῶν, ἢ ποιήσεις τῶν Βραχμάνων Ἰνδῶν καὶ τὰ διάφορα ἱστορικὰ μνημεῖα τῶν Περσῶν.

Εἰς τοὺς Ἕλληνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις ἐμφανίζεται συνδεομένη πληρέστερα μὲ τὴν ἱστορικὴν συνειδησιν, ἡ ἱστορία ἀρχίζει ἀπὸ τὰς ἰδίας ἀντιλήψεως, τῆς συνεχοῦς ἐπιβλέψεως τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα. Ἡ ἠρωϊκὴ λεγομένη περίοδος ἀντιπροσωπεύεται διὰ τοῦ ἔπους, μὲ τὴν συνεχῆ συνάφειαν θεῶν καὶ ἀνθρώπων, «Ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε» εἶναι δὲ εἰς πάντας γνωστὸν ὅτι ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ πρῶτος συγγραφεὺς ἱστορικῆς πραγματείας, σπενῶς συνεδύασε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα μετὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ ὁποία ἀναπτύσσει καὶ ὀρᾷ μέσα εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτα φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅτι δηλ. καὶ μετὰ τὸν θρίαμβον κατὰ τῶν Μηδῶν καὶ τὴν ἐκ τούτου ἀκμὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς τελειότητος αὐτοῦ συνδυάζεται μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρώπινου μεγαλείου καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιβλέψεως τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν ἐκπροσωποῦν καὶ οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μετὰ τὰ Μηδικὰ, τραγικοὶ ποιηταί. Ὁ «Προμηθεὺς Δεσμώτης» τοῦ Αἰσχύλου καὶ τὸ «πολλὰ τὰ δεινὰ κ' οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει» ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ «ἄγραπτα κ' ἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα» τοῦ Σοφοκλέους, δεικνύουσιν καθαρὰ αὐτὰς τὰς ἀντιλήψεις. Ἄλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέ-

(\*) Παραλέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἑλλήνος ἱστορικοῦ Π. Καρολίδου «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παγκόσμιον ἢ Καθολικὴν ἱστορίαν», ὅπου θὰ εὕρῃ τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

ρος, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία ἐρμηνεύει τὰ ἀνθρώπινα διὰ τῶν ἀνθρώπων, καίτοι δὲν εἰσάγει ἀποτόμως ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς τὸ Θεῖον, ὅπως ὁ Ἡρόδοτος καὶ οἱ τραγικοί, ἐν τούτοις ἀνάγει εἰς αὐτὸ πάντα τὰ ἀνθρώπινα, ἐφ' ὅσον ἡ ἐρμηνεία τούτων καθίσταται ἀδύνατος διὰ τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. «Ὁμοῦς δὲ πιστεύομεν τῇ μὲν τύχῃ ἐκ τοῦ θεοῦ μὴ ἐλασσώσασθαι, ὅτι πρὸς οὐ δικαίους ἰστάμεθα» (Θουκυδ. Ε, 104).

Ὁ σύγχρονος τοῦ Θουκυδίδου Σωκράτης, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸς ἕνα ἱστορικὸν πρόσωπον εἰς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, διακρινθεὶς (Ἀπολογία Σωκράτους) τὴν ἐλπίδα περὶ τοῦ θεοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἤμπορεῖ νὰ καθοδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ πέλαγος τοῦ βίου. «Ὅλα αὐτὰ βέβαια αἱ προσωπικότητες δὲν θὰ κατηγορηθοῦν ἀπὸ κανένα—ἀκόμη καὶ ἀπὸ μερικοὺς Ἕλληνας διανοουμένους—ὅτι βασίζονται εἰς προκαταλήψεις. Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἐχόμενος τῶν ἰδίων θεωριῶν, προβαίνει περαιτέρω, φρονῶν ὅτι αἱ ἀνθρώπινοι πολιτεῖαι καὶ κοινωνία εἶναι ἔργα τῆς θείας δυνάμεως, τῆς συνεχούσης τὸ πᾶν. «Θεῖας γὰρ δι' αὐτὸ τοῦτο δυνάμεως ἔργον, ἧτις καὶ τότε συνέχει τὸ πᾶν» (Ἀριστ. Πολ. Ζ. 1. 5. 6). Τὴν ἐπίδρασιν ὑπερτέρας δυνάμεως εἰς τὰς τύχας τῶν λαῶν ἐξήρην ἐπίσης καὶ ὁ Πολύβιος, ἀγωνιζόμενος, ἐν μέσῳ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ μελιστῶν ἱστορικῶν γεγονότων, νὰ καθορίσῃ τὰ ὅρια τῆς ἐλευθέρως τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας καὶ τῆς ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἐνεργούσης θείας δυνάμεως. «Ἐν μὲν ἀδύνατον ἢ δυσχερὲς τὰς αἰτίας καταλαβεῖν ἀνθρώπων ὄντα, περὶ τούτων ἴσως ἂν τις ἀπορῶν ἐπὶ τὸ θεῖον τὴν ἀναφορὰν ποιοίτο, ὧν δὲ δυνατόν, οὐ μοι δοκεῖ τὴν τοιούτων δεῖν ἐπὶ τὸ θεῖον ποιῆσθαι τὴν ἀναφορὰν» (Πολυβ. Ζ. 4). Ἐπὶ τοῦ σημείου δὲ τούτου δὲν ὑπολείπονται τοῦ Πολυβίου τόσον ὁ ἕτερος ἱστορικός Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ ὁποῖος ἐξαρκητικῆρισε τοὺς ἱστοριογράφους «ὕπουργοὺς τῆς θείας προνοίας», ὅσον καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ ἐπίσης ἱστορικός Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει ὡς ὄρον ἀπαραίτητον τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπιτυχίας τῶν μεγάλων ἀνθρωπίνων βουλευμάτων «τὰ παρὰ τοῦ δαιμονίου συκυροῦνται καὶ «τὴν τοῦ δαιμονίου πρόνοιαν». Ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνωτέρας τάξεως τῆς Ρωμαϊκῆς κοινωνίας, ἐφαίνετο νὰ ἀποδέχεται μὲ τὰ δόγματὰ τῆς ἑνα εἰδος θεοδικίας, ἂν καὶ κατὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς, ἐφ' ὅσον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν αὐξανομένην ἀνηθικότητα, κατέληξεν εἰς τὸν σκεπτικισμόν.

\*

Ἡ ἐμφάνις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ἱστορικὴν σκηνὴν ἔδωκε νέαν πνοὴν καὶ νέον φῶς εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, καθ' ὅσον πλέον διεπιστοῦτο σαφῶς, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἡ ἐπίδρασις ἀνωτέρας ἀρχῆς εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ζνάπτυξις τοῦ ἠθικοῦ αἰσθητηρίου εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἔνεκα τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἡ διεύθυνσις εἰς τὸ βάθος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐβοήθησαν εἰς πολὺ μεγάλον βαθμὸν τὸν ἄνθρωπον νὰ κατορθώσῃ νὰ διακρίνῃ τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τῶν γεγονότων.

Μετὰ τὰς ταλαντεύσεις τῆς ἀναγεννήσεως δίδεται νέα πρόωθις τῆς ἱστοριογραφίας, ἐπὶ τῶν ἰδίων πάντοτε ἀρχῶν, εἰς τὴν ἀναζητήσιν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τάξεως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ 30ετοῦς πολέμου. Ὁ Λάμπρις, ὁ Μπουσού, ὁ Βίκο, ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς τῶν ἰδεῶν τούτων εἰς τὴν περίοδον αὐτήν. Ἐνῶ δὲ κατὰ τὸν 12' καὶ 13' αἰῶνα ἡ Γαλλικὴ Φιλολογία καὶ φιλοσοφία διὰ τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἰδεῶν περὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν, ἀντιθέτως, διὰ τῆς μεταγενεστέρως φιλοσοφικῆς ἐρεῖνης δίδεται νέα ὄψις εἰς τὰς ἀντιλήψεις αὐτάς. Ὁ Κάντ ἐθεώρησε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου βίου ὡς ἀποβλέπουσαν εἰς σκοπὸν, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ὑψηλοτέρα δύναμις, διήκουσα διὰ τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποῖαν ἀπεκάλεσε πρόνοιαν, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἄλλος φιλόσοφος καὶ ἱστορικός, ὁ Herder, δὲν ἐδίωκε νὰ δογματίσῃ, ὅτι «τὸ ἔργον τῆς προνοίας πορεύεται τὴν αἰῶνιον αὐτοῦ πορείαν κατὰ μεγάλους καθολικοὺς νόμους». Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν Herder ὁλόκληρος ἡ φιλοσοφικὴ ἱστορικὴ σχολὴ κατὰ τὸν 18' αἰῶνα ἐκήρυξεν, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ, τὸ Θεῖον ὡς ἀρχηγὸν εἰς τὴν πορείαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ὁ Χουμπολτ, ὁ Μύλλερ, ὁ Σλέτζερ, ὁ Σλόσσερ καὶ ἀργότερα ὁ Καντὸ καὶ ὁ Ρότεκ καὶ πλείοται ὅσοι ἱστορικοὶ καὶ φιλόσοφοι, ὑπῆρξαν θιασῶται τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς θείας δυνάμεως τῆς ἐπενεργούσης εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἡ Ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας μᾶς παρέχει ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν βασιζομένην ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ὁ ἱστορικός βίος δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν παράγοντα: Θεός. Ἐκεῖνοι ποὺ ἀντετάχθησαν εἰς τὰς ἀπόψεις αὐτάς, διὰ νὰ ἐμφανίσουν φυσικοιστορικοὺς καὶ βιολογικοὺς δῆθεν κανόνες διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας μὲ ἀφόρητον δογματισμόν, δὲν ἠμποροῦν πλέον σήμερον νὰ καυχήθουν, ὅτι παρέμειναν εἰς τὰ ὅρια τῆς ἀληθινῆς ἐπιστήμης. Ἡ προκατάληψις ἦτο τὸ ἰδικόν

των ἐφόδιον, αὐτὴν τὴν φορὰν. Καὶ ἐνῶ ἡ ἱστορία ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν της, αὐτοὶ ἐπιμένουν νὰ διαγράφουν εἰς τὰ χαρτιά των—καὶ μόνον εἰς αὐτὰ—τὴν πίστιν εἰς μίαν ἀλήθειαν, ποῦ εἶναι τόσο βαθειὰ χαραγμένη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε χωρὶς αὐτὴν νὰ μὴ ἡμπορῇ νὰ κατανοῆσθαι οὔτε τὸν ἑαυτὸν του οὔτε τὴν ἱστορίαν.

Δὲν ἰκάνομεν ἱστορίαν καὶ δὲν ἀναφέρομεν ἱστορικὰ γεγονότα χάριν αὐτῶν καὶ μόνον. Μελετῶμεν καὶ δανειζόμεθα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ἀπόψεις, αἱ ὅποιαι μᾶς ὀδηγοῦν εἰς σοβαρώτερας σκέψεις, περὶ τῶν ὧσιν συμβαίνουσι εἰς τὸν κόσμον αὐτόν. Ὁ ἀναγνώστης ποῦ μελετᾷ βαθύτερα τὸ νόημα τῆς ἱστορίας, καὶ ἄρα καὶ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, ἀσφαλῶς θὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν του τὰς ἀντιλήψεις αὐτάς, ἂν θέλῃ νὰ αἰσθάνεται καὶ αὐτὸς τὸν ἑαυτὸν του ὡς φορέα ἱστορικῆς συνειδήσεως.

Κ. Δ. Ἀντ.

## ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΚΑΙ Η ΠΟΙΗΣΙΣ:

Κύριε Διευθυντά,

Διαβάζω μὲ προσοχὴν τὰ ἄρθρα τῶν «Ἀκτίνων» γιὰ τὴν πεζογραφία τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου, ποῦ ἴσως εἶναι μιά ἔνεσις θάρρους γιὰ τὴν λογοτεχνία τοῦ τόπου μας. Γιατὶ ὅμως ὁ συνεργάτης σας ἀπασχολεῖται μόνον μὲ τὴν πεζογραφία καὶ ὄχι καὶ μὲ τὴν ποίησι—ἢ, καλύτερα, μὲ τὸ στιχοπλόκημα—τῆς περιόδου αὐτῆς; Μοῦ ἔρχεται ἡ σκέψις πῶς δὲν τολμᾷ νὰ μῆσῃ σ' αὐτὰ τὰ νερά, γιατί ἐκεῖ πιά, μ' ὄλη τὴν καλὴ θέλησιν, δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ βρῇ τίποτε—μὰ τίποτε—ποῦ νὰ ἔχη κάποια ἀξία. Ἰκάνω λάθος; Ἴσως! Μὰ πῶς νὰ τὸ νοιώσω, ἀφοῦ ὁ συνεργάτης σας (πῶς νὰ τὸ πῶ γιὰ νὰ μὴν τὸν θίξω;) μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι φυγομαχεῖ;

Δικός σας  
Β. Π.

Σημ. Διευθ. Ἐκαλέσαμεν ἤδη τὸν συνεργάτην μας εἰς... ἀπολογία. Ἐπομένως ὁ ἐπιστολογράφος ἄς ἔχη ὀλίγην ὑπομονήν.

## ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Κάθε βιολογικὸν θέμα, γενικωτέρας σημασίας, ἐνδιαφέρει πάντοτε τοὺς μορφωμένους ἀνθρώπους, διότι τοὺς εἰσάγει εἰς τὴν μελέτην τοῦ σπουδαιοτάτου προβλήματος: τί εἶναι ἡ ζωὴ. Εἰς τὸν τόπον μας ἔχουν στηριχθῆ τὸσα θεωρίαι ἐπὶ τῆς βιολογίας ἐξ ἀτόπων συμπερασμάτων, ἐνεκα προκαταλήψεων ὀρισμένων ἐπιστημόνων, ὥστε κάθε νέα ἑλληνικὴ βιολογικὴ ἐργασία ἢ μελέτη, ποῦ εἶναι ἀπροκατάληπτος καὶ δὲν δημοσιεύεται μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ στηρίξῃ τὸν καταρρέοντα ὕλισμόν, νὰ προκαλῆ ἐνδιαφέρον. Ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Μπενακείου φωτοπαθολογικοῦ ἰνστιτούτου κ. Στ. Δημητριάδης ἐδημοσίευσε τελευταίως μίαν μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ διηθητικοὶ οἶοὶ καὶ ἡ σημασία των ἐν τῇ βιολογίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει», Ἡ μελέτη αὕτη φανερώνει δόκιμον ἐπιστήμονα καὶ σοβαρὸν ἐρευνητήν. Χωρὶς νὰ προκαταλαμβάνεται ὁ σ. — ἂν καὶ ἐν παρόδῳ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι θὰ εἶχε καὶ ἄλλας ἀκόμη ἀπόψεις νὰ ἀναφέρῃ—θέτει εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας του τὸ ἐρώτημα: τί εἶναι ἡ ζωὴ; Καὶ αὐτό, τὸ ὅτι ἀρχίζουν νὰ μαθαίνουν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες νὰ ἐρωτοῦν, εἶναι ἕνα μεγάλο κέρδος.

Α. Α.

Ὁ καθηγητὴς Edwin Hennig εἰς τὸ σύντομον ἔργον του: Das Naturwissenschaftliche Weltbild der Gegenwart, Stuttgart 1941. R. M. 1, δίδει μίαν σύντομον καὶ σαφὴν περὶ τοῦ κόσμου εἰκόνα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν πορισμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ ὀρθὴ θέσις τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ συγγραφεὺς ἐναντὶ τῶν μονοπλευρῶν ἀπόψεων τοῦ δαρβινισμοῦ καὶ τοῦ λαμαρκισμοῦ, καὶ ἡ θέσις τὴν ὁποῖαν δίδει εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν περὶ ἐξελίξεως τῶν ζώωντων ὀργανισμῶν προταθεισῶν ἀφορῶν θεωριῶν.

Δ. Κ.

Περιοδικὸν «Ἀκτίνες», ὄργανον τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων»—Συνδρομὴ ἔτησια: ἐσωτερικοῦ δραχ. 900, τιμὴ φύλλου δραχ. 150—Υπεύθυνος: Δ. Γ. Σταμάτης, Καρύση 14—Προσδόμενος τυπογραφίος: Δ. Παπακωνσταντίνου, Μαυρομυζῆλη 176—Ἐπιστολαὶ καὶ ἐμβόλαται: Γεώργ. Ἀλεξίου, Καρύση 14, Ἀθήνας (1)—Χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.



A large sunburst graphic consisting of numerous thin lines radiating from a central point, positioned behind the title text.

# ΑΚΤΙΝΕΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

1942



## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

1942

**ΑΡΘΡΑ:** Ἡ φωνή, σ. 1-4. Ἡ ἀπορία, 29-31. Ἡ λάσπη, 53-54. Τὸ συμπέρασμα, 77-78. Ἡ ἄλλη πλευρά, 101-102. Ἡ ὁμολογία, 125-126.

**ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ:** Ἄντιό! σ. 5-7. Νέοι, 31-32. Ἀχθοφόροι τῆς ἀγάπης, 55-56. Στὸ κάροο τῶν σκουπιδιῶν, 79-80. Ὁ γυιὸς τοῦ Τζάκ, 102-104. Στὸ 20ὸ χιλιόμετρο ἔξω ἀπὸ τὸ Ζ\* 127-130.

**ΕΠΙΚΑΙΡΑ—ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ:** σελ. 8-9, 97-99, 122-123, 152.

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ:** Ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ὑποβάθμισις αὐτῆς, σ. 19-21. Ἡ Βιολογία καὶ αἱ συναφεῖς ἐπιστήμαι, 33-35. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνεργείας, 39-42. Ἡ ἔκτασις τοῦ κύρους τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων, 57-61. Ποιότητες ἐνεργείας, 89-91. Hans Driesch 92-94. Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος καὶ τὸ ἱστορικὸν ἔργον του, Α' 105-108, Β' 142-147.

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ:** Τὸ δράμα τῶν διανοουμένων νέων στὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, σ. 85-88. Τὸ βιβλίον ποῦ παρηγορεῖ, 114-118.

**ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ:** Ἡ φιλοσοφία στὴν ἐποχὴ μας. Ὁ κόσμος τοῦ πνεύ-

ματος καὶ τῶν ἀξιῶν, σ. 10-12. Καὶ πάλιν τὸ μεγάλο πρόβλημα, Α' 68-70, Β' 119-121. Φιλοσοφία καὶ Πίστις, 131-134.

**ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ:** Ὁ Παπαδιαμάντης σήμερα, σ. 36-38. Ὁ Σολωμὸς καὶ ἡ Ἀτομικὴ Ψυχολογία, 43-47. Τὰ Παρχαλινὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, 62-67. Ἡ πεζογραφία μας τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου, 81-84. Συντριπτικὴ ὁμολογία, 109-114. Γιὰ τὸ χρυσόμαλλο δέρας, 135-140.

**ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ:** Ἀληθινό, ὡς παραμῦθον, σ. 13-18. Χωρὶς φιλολογία, σ. 22-25. Τὸν ληστὴν αὐθημερόν, 71-73.

**ΠΟΙΗΜΑΤΑ:** Δεῦτε ἴδωμεν πιστοί!.... σ. 26-27. Ἡ Παρουσία, 48-49. Πεντάστιχα, 74. Στίχοι ἀπ' τὴς Μεγάλης Ὁδῆς τοῦ Paul Claudel, 95-96. Κατευθυνθῆτω....., 134. Προσευχὴ τῆς ἀγῆς, 141. Ποιὸς ἄλλος; 148-149.

**ΑΠΟΨΕΙΣ:** Ἐξω ἀπὸ τὴν αἰτιοκρατία, σ. 50-51. Ὁ φιλόσοφος τῆς ἀληθείας, 75. Εἷς σοβαρωτέρας σκέψεις 150-152.

**ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ:** σ. 28, 51-52, 75-76, 99-100, 123-124, 152.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ  
ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

A

* Ἀγάπη	1-4, 30, 54, 78.
* Ἁγία Γραφή	99-100, 114-118.
* Ἀδαμαντίου Ἀδ.	146.
* Ἀθεΐα	137.
Αἰγινήτης Δ.	20.
Αἰσχύλος	150.
Αἰτιοκρατία	50-51.
* Ἀξία	10-12.
* Ἀμαντος Κ.	142.
* Ἀξιωματικὴ μέθοδος	60.
* Ἀπιστία	4, 6, 7, 84, 110-112, 114.
* Ἀριστοτέλης	33, 88, 93, 151.
* Ἄρνησις	4, 68.
* Ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος	58.
* Ἀρχὴ τῆς αὐταρχίας	58.
* Ἀτομικισμὸς	101-102.
Αὐτοσυνείδησις	10.
* Ἀφθαρσία ὕλης	20.

B

Βαλέτας Γ.	64, 66.
Βενέζης Ἡλίας	81-82.
Bergson	69.
Βιολογία	33-35, 50-51, 92-94, 122.
Bordeaux Henry	52.
Brogie	122.
Βυζάντιον	54, 105-108, 142.

Γ

Γιαννίδης Ἐλισσαῖος	68-70, 75, 119-121.
Γέθων	107.

Δ, D.

Δαρβινισμὸς	152.
Δαρβίνος	8, 34, 50-51, 92.
Dennert Ebenhard	8.
Δημόκριτος	19.
Διαίθησις	61.
Diehl Charles	143.
Διηθητοὶ τοῖ	152.
Δοστογιέφσκυ	64.
Driesch Hans	33, 92-94, 132.

E

* Ἐγωκεντρισμὸς	30, 78.
Einstein	59.
* Ἐνέργεια	19-21, 39-42.
* Ἐντελέχεια	33, 93.
* Ἐπικτήτος	85, 88.

Z

Ζαμπέλιος Σπυρίδων	105-108, 142, 143, 144, 146.
Ζέγγελης Κ.	19.
Zermelo	60.

G

Gröber Conrad	28, 100.
Guibert	39, 42, 89.
Guignebert	76.
Guillaume	124.

H

* Ηλεκτρικὴ ἐνέργεια	89-91.
* Ἡλιος	40-41.
* Ἡράκλειτος	87.
* Ἡρόδοτος	130.

Θ

Θεοκῆς Γεώργιος	135.
Θερμικὴ ἐνέργεια	42, 89-91.
Θερμότης	42, 89-91.
Θεωρία ἐξελέξεως	119.
Θεωρία ζωτικῆς ἀρχῆς	93.
Θεωρία Μονισμοῦ	92.
Θεωρία Συνόλων	60.
Θεωρία σχετικότητος	59.
Θουκυδίδης	150.
Θρησκεία	87, 88.

I

* Ἰερά μερῖς	3, 32.
* Ἰσιγόνης Ἄντ.	123-124.
* Ἰστορία καὶ Ἱστορικός	145, 150, 151.
* Ἰώθ	100, 115-117.

J

Jeans	34.
Jordan P.	19.
Jorga	143.

K, C.

Κακὴ Διαθήκη	86, 100.
Καλλιάφας Σ.	93.
Κάντ	57, 58, 69, 131.
Cantor G.	60.
Καταγωγή τῶν εἰδῶν	33.
Κατηχητικὰ Σχολεῖα	31-32.
Chaigne Louis	48.

Chinchole	39, 42, 89.	P, R	
Claudiel Paul	95.	Ρεαλισμός	131.
Claparède	123-124.	Ρενάν	97-98.
Κοινωνικά θέματα	79.	Rickert H.	57.
		Riemann	59.
	Λ, L		
Λάμπρος Σ.	145, 146.	Σ, S	
Leibniz	10, 57, 58.	Σεξουαλισμός	136.
Lobatchevsky	59.	Scheler Max.	10, 12.
Λόγιοι	38, 53-54, 147.	Σολωμός	43-47, 54.
λογοτεχνία	125.	Σοφοκλής	130.
		Spremann Hans	8, 33.
	M	Συνείδησις	120, 121.
Μαθηματικά	50, 57-61.	Σωκράτης	9, 151.
Μακκαθαίοι	100.		
Μάξιμος Όμοιογητής	28.		
Μαυραγοριτισμός	1-2, 54, 77, 78.	T	
Μέντελ Γρηγόριος	51.	Τερζάκης "Αγγελος	83.
Μεσοπολεμική γενεά	81-84, 109-114.	Τρεμπέλας Π.	75.
Μηχανική ενέργεια	40, 89-91.		
Μηχανοκρατία	8, 33.	Υ	
Mill St. J.	123.	"Υλη	19-20, 34, 35, 70, 120-121, 122.
Μονιστάι	92, 93.	"Υλισμός	4, 69, 70, 75, 94, 119-121, 131.
Μορφαι ενέργειας	39.		
Μυριθήλης Στρατής	82, 109.	V	
Μυστηριακαί Θρησκείαι	88.	Rob. Vallery—Radot	48.
Μωραΐτης Δ.	43-47.	Vitalismus	33, 93.
	N		
Neovitalismus	33, 93.	Φ, F	
Νεοκαντιανοί	57.	Fabry	40.
Νικολαΐδης Στ.	76, 99.	Φιλοδοξία	138.
Ντωντέκ	98.	Φιλοσοφία	9, 10, 88, 131-134.
	Ξ	Φλωμπέρ	98.
Ξενοφάνης	87.	Φυγή	136.
	O	Φυσική	34-35, 122.
Όρθολογισμός	4, 30.		
	Π, P	X, H	
Παλαιά Διαθήκη	100, 115-117.	Χαΐκελ	8, 34, 92, 93, 94.
Παλαιολόγος Κ.	89, 90.	Χαρά	31-32.
Παλαμιάς Κ.	47, 144.	Hartmann Nicolai	10-12.
Παπαδιαμάντης	36-38, 54, 62-67.	Hegel	57.
Παπαμιχαήλ Γρηγ.	75.	Heisenberg	58.
Παπαρηγόπουλος	143.	Hessen Johannes	10, 12, 33, 34, 35.
Παῦλος	77, 85, 86, 133.	Hilbert D.	57, 60, 61.
Peters Norbert	114, 115.	Χημική ενέργεια	39, 89.
Πίστις	4, 32, 48, 65, 66, 68, 76, 86, 87, 97, 111-113, 133, 134.	Χριστιανικός γάμος	28.
Planck	69, 122.	Χριστιανισμός και Έλληνισμός	142-144.
Πλούταρχος	88.	Χριστιανοί	36, 37.
Poincaré	58, 69.	Χριστιανοί Νέοι	31-32.
Πολίτης Φώτος	64.	Χρονογράφημα	9.
Πολύβιος	151.	Hume	58.
Πολυλάς	145.		
Πόνος	81, 82, 115-117.	Ψ	
Ποσειδώνιος	87.	Ψυχή	35, 81, 82, 83, 113-114, 131.
Προσευχή	87, 113.	Ψυχολογία	35, 123-124.
		Ψυχολογία Άτομική	43-47.
		Ψυχολογία Συνειρμική	123-124.